

Terhi Mattila

Huoltoriidat ja perheväkivalta

1. Johdanto

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien riitojen kokonaismäärästä ei ole saata-
vissa täsmällisiä tilastotietoja.¹ Arviot oikeuteen vietyjen huoltoriitojen suhteellisesta
osuudesta kaikista sosiaalitoimissa tai tuomioistuimissa ratkotuista lasten huoltoa tai
tapaamisoikeutta koskevista tapauksista vaihtelevat noin 4–5 prosentin ja 5–10 pro-
sentin välillä.² Näyttäisi siltä, että huomattavan suuri enemmistö eli yli 90 prosenttia
vanhemmista kykenee eron jälkeenkin sopimaan lastensa huollosta ja tapaamisista.
Huoltoriidat koskevat siis vain suhteellisen pientä osaa vanhemmista.³ Tuomioistui-
meen saakka tulevat huoltoriidat ovat kuitenkin ongelmallisia ratkaista vanhempien
riitaisuuksien ja niissä esitettyjen lukuisten väitteiden vuoksi. Helsingin hovioikeus-
piirin käräjäoikeuspainotteisen laatuhankkeen lapsioikeudellinen työryhmä julkai-
sikin käräjätuomari Anna-Kaisa Aaltosen puheenjohdolla vuonna 2007 käsikirjan
lapsioikeudellisten asioiden käsittelystä. Käsikirjan tärkeimpänä tarkoituksena on yh-
tenäistää menettelytapoja hovioikeuspiirin tuomioistuimissa. Siihen on koottu varsin
kattavasti lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta, tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa ja
elatusapua koskevia säännöksiä, oikeuskäytäntöä ja periaatteita. Käsikirjan mukaan
huoltomuodon valinnan tulee perustua lapsen etuun ja siksi lähihuoltajuuden esteenä
voi olla vanhemman väkivaltaisuus, riski lapsen hyväksikäytöstä ja lapsen kohtelemi-
nen kaltoin. Vaikka yhteishuolto on huoltolaissa tarkoitettu ensisijaiseksi huoltomu-
doksi myös eron jälkeen, ei yhteishuoltoa yleensä tulisi määrätä, jos on ilmeistä, että
se aiheuttaa lisää riitoja vanhempien välille, toinen vanhempi on käyttäytynyt väkival-
taisesti toista kohtaan tai vanhempien välinen riita on pitkäaikainen ja korjaamaton.

¹ Auvinen s. 9,11. Täsmällisen kokonaismäärän puuttuminen johtuu siitä, ettei huoltoon ja tapaamisoikeuteen kohdistuvia liitännäisvaatimuksia tuomioistuinten diariointijärjestelmässä yksilöidä erikseen omaksi tilastoryhmäksi.

² Auvinen s. 11.

³ Hautanen s. 19, 20. Sovinnollisesti ratkaistuissa lasten huolloissa vanhemmat päätyvät yhteishuoltoon noin 75 prosentissa. Sen sijaan tuomioistuimissa käsitellyistä huoltoriidoista yhteishuollon osuus on pienempi; käräjäoikeuksissa noin 50 prosenttia ja hovioikeuksissa noin 40 prosenttia. Tapaamisoikeuden kohdalla käytännöksi on vakiintunut se, että lapsi ja muualla asuva vanhempi tapaavat joka toinen viikonloppu. Tuomioistuimissa ratkaistuissa tapauksissa tästä poiketaan jonkin verran ja tapaamisoikeutta räätälöidään enemmän tapauskohtaisesti.

Viimeistään käsikirjan ilmestyttyä parisuhdeväkivallan merkitykseen huoltoriidoissa onkin kiinnitetty entistä enemmän huomiota. Kokemukseni mukaan väkivaltaväitteet eivät ole harvinaisia huoltoriidoissa. Niiden käsittely on kuitenkin haasteellista.

Suomessa on huoltoriitojen ja eron jälkeisen vanhemmuuden tutkiminen jäänyt vähäiseksi. Pitkään käräjätuomarina toiminut Maija Auvinen julkaisi vuonna 2006 väitöskirjansa ”Huoltoriidat tuomioistuimissa, sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana”.⁴ Kirsti Kurki-Suonio tutki yhteishuoltajuutta vuonna 1999 julkaistussa väitöskirjassaan ”Äidin hoivasta yhteishuoltoon - lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulokset”. Tiina Hokkanen tutki puolestaan eron jälkeistä vanhemmuutta vuonna 2005 julkaistussa yhteiskuntatieteellisessä väitöskirjassaan ”Äitinä ja isänä eron jälkeen, yhteistyövanhemmuus arjen kokemuksena”. Mainitsemisen arvoisia ovat myös Aaltosen vuonna 2009 julkaistu kirja ”Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa” ja Teija Hautasen vuonna 2010 julkaistu yhteiskuntatieteellinen väitöskirja ”Väkivalta ja huoltoriidat”, joista viimeksi mainittu vastasi kysymykseen, miten huoltoriidan viranomaiset käsittelevät oikeusprosessissa väitteitä perhesuhteissa tapahtuneesta väkivallasta.⁵

Perhe- ja parisuhdeväkivaltaa käsittelevä tutkimus käynnistyi Suomessa varsinaisesti 1990-luvulla. 1980-luvulla oli tehty vain yksittäisiä tutkimuksia seksuaalisesta ja fyysisestä väkivallasta. Suomen Akatemia rahoitti vuosien 2000–2003 välillä Valta, väkivalta ja sukupuoli -ohjelman kautta useita parisuhdeväkivaltaan keskittyviä tutkimuksia. Naisten miehiin kohdistamasta parisuhdeväkivallasta ei ole tehty tutkimuksia lukuun ottamatta yhtä kyselytutkimusta.⁶ Tuorein julkaisu parisuhdeväkivallasta on 2013 tarkastettu Riikka Kotasen oikeussosiologian alan väitöskirja ”Näkymättömästä näkökulmaksi – Parisuhdeväkivallan uhrin ja oikeudellisen sääntelyn muutos Suomessa”. Kotanen tutki, miksi parisuhdeväkivalta ei saanut ongelmastatusta suomalaisessa kriminaalipolitiikassa ennen 1990-lukua, ja miksi se lopulta nousi oikeudellisen sääntelyn kohteeksi.⁷ Sen sijaan lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan ja siihen liittyvien asenteiden kehitystä Suomessa on seurattu ehkä kattavammin kuin missään muualla

⁴ Tutkimuksen kohteena olivat sellaiset huolto- ja asumisriidat, joita käsiteltiin tuomioistuimissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain nojalla. Huoltoriidoista tutkimuksen piirissä oli se ryhmä, jossa tuomioistuimet pyysivät sosiaalilautakunnan selvityksen. Auvisen tutkimuksen tavoitteena oli saada kokonaiskuva sosiaalitoimen rooleista huoltoriitojen selvittäjänä, sovittelijana ja asiantuntijana.

⁵ Hautasen kirjassa kysytään muun muassa, minkälaisia päätöksiä tehdään huoltoriidoissa, joissa on tuotu esiin toisen tai molempien vanhempien mahdollinen väkivaltainen käyttäytyminen, ja millaisia käsityksiä tuomari ja sosiaalityöntekijät esittävät väkivallasta huoltoriidan asiakirjoissa. Lisäksi tutkimuksessa on analysoitu, miten mahdollista lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä käsitellään huoltopro-
sessissa.

⁶ Kotanen s. 12.

⁷ Kotasen väitöskirjassa pohditaan sitä, miten tämä liittyy yksilön oikeuksien sekä ihmis- ja perusoikeuksien esiin nousun kautta yleisempään yhteiskunnalliseen ja lainsäädännölliseen kehitykseen. Samalla hän on arvioinut sitä, miten läheisen tekemän väkivallan uhriksi joutuneen yksilön ja valtion vastuut sekä velvollisuudet muuttuvat tutkittuna ajanjaksona.

maailmassa.⁸ Sen sijaan epäilyjä lapsiin kohdistuvasta väkivallasta ja hyväksikäytöstä on tutkittu Suomessa rikosprosessin näkökulmasta vain vähän. Rikosprosessia koskevat tutkimukset keskittyvät niin Suomessa kuin ulkomaillakin pääasiassa seksuaalirikoksiin.⁹

Käsittelen artikkelissani vanhempien välisiä huoltoriitoja tuomioistuimissa, niissä esiin tulevia väitteitä perheväkivallasta ja väitteiden vaikutusta käsittelyyn sekä tuomioistuimen ratkaisuun. Lisäksi olen lyhyesti käsitellyt lapsen huoltoon liittyvää lainsäädäntöä sekä perheväkivallan vaikutusta lapseen. Tarkoitukseni on selvittää, miten yleisiä ovat huoltoriidoissa esitettävät väkivaltaväitteet, miten perheväkivalta ymmärretään ja selvitetään tuomioistuimissa sekä mikä vaikutus yleisellä asenteella ja lainsäädännöllä on lapsiin kohdistuvaan väkivaltaan ja sen käsittelyyn tuomioistuimissa. Pyrin tuomaan lasten asioita käsitteleville viranomaisille, varsinkin lapsiasioita käsitteleville tuomareille, taustatietoa perheväkivallasta ja sen vaikutuksesta lapsiin sekä tuomaan esiin niitä ongelmia, joita väkivaltaväitteet saattavat aiheuttaa huoltoriitojen käsittelyssä ja ratkaisuisa.

Artikkelin keskiössä on siten lapsiin kohdistuva väkivalta, mutta käsitteen määrittelemisen on hankalaa, koska lapset altistuvat väkivallalle monella eri tavalla. Rikoslain 21 luvun 5 §:n mukaan pahoinpitely on ruumiillista väkivaltaa, joka vahingoittaa toisen terveyttä, aiheuttaa toiselle kipua tai saattaa toisen tiedottomaan tai muuhun vastaavaan tilaan. Tutkimuksissa lasten kokemalla väkivallalla tarkoitetaan kuitenkin pääsääntöisesti muutakin kuin itse koettua fyysistä väkivaltaa. Useimmissa tutkimuksissa väkivaltakokemukset liitetäänkin lasten perheessä kokemaan ja aikuisten tekemään väkivaltaan. Kotona koetulla väkivallalla tarkoitetaan joko vanhempien väkivallan näkemistä ja kuulemistä tai itse väkivallan kohteeksi joutumista. Suomalaisille on ollut ominaista perheväkivalta- käsitteen käyttö.¹⁰

Perheväkivallalla tarkoitetaan ruokakunnan sisällä tapahtuvaa väkivaltaa. Perheen sisäinen väkivalta voi olla vanhemman toiseen kohdistamaa, molemminpuolista parisuhdeväkivaltaa tai vanhempien lapsiin kohdistamaa väkivaltaa.¹¹ Perheväkivalta-käsite jättää epäselväksi onko kysymys lapsiin kohdistuvasta vai aikuisten välisestä väkivallasta. Muissa Pohjoismaissa käytetään perheväkivallan sijasta tarkempia väkivallan nimityksiä uhri-tekijä -asetelman tunnistamiseksi.¹² Vanhemman väkivaltainen

⁸ Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos kartoitti kuritusväkivaltaa koskevia asenteita ensimmäisen kerran 1981. Lastensuojelun Keskusliitto järjesti samana vuonna sosiaalihuollituksen ja lääkintähuollituksen kanssa ”Älä lyö lasta”-kampanjan. Kysely on uusittu 1986, 2004 ja viimeksi 2012. Keskusliiton 2000-luvulla tekemissä kyselyissä oli kartoitettu myös vanhempien käyttämää ja kertomaa kuritusväkivaltaa.

⁹ Humppi & Ellonen s. 20. Joukko lääkäreitä on toimittanut oppikirjan lasten kaltoin kohtelusta: Annlis Söderholm, Ritva Halila, Satu Kivitie-Kallio, Jussi Mersola, Sirkku Niemi (toim.): Lapsen kaltoinkohtelu. Duodecim. Helsinki 2004. Uudistettu painos julkaistiin 2012.

¹⁰ Ellonen ym. s. 14.

¹¹ Auvinen s. 274, Aaltonen s. 42, Oranen s. 218.

¹² Ellonen ym. s. 12, 14, ks. Hautanen s. 205, Oranen s. 218.

käyttäytyminen liittyy usein psykososiaaliseen moniongelmaisuuuteen.¹³ Vanhempien välisen väkivallan on todettu nostavan lapsen kohdistuvan väkivallan riskiä.¹⁴ Väki­valta ei myöskään aina lopu, vaikka vanhemmat eroavat.¹⁵ Ero saattaa myös lisätä väkivallan uhkaa, jos toinen osapuoli ei kykene hyväksymään parisuhteen päättymistä tai toisen uutta parisuhdetta.¹⁶ Kaikkiaan perhe- ja parisuhdeväkivaltaan liittyvät rikokset muodostavat kolmasosan vuosittaisista henkirikoksistamme. Lasten kodissaan näkemä väkivalta on useimmin lapsiin, ei isään tai äitiin kohdistuvaa. Perheväkivallan eri muodot, kuten lapsiin ja puolisoon kohdistuva väkivalta, ilmenevät usein samoissa perheissä.¹⁷

2. Lainsäädäntö

2.1 Kuritusvallasta pahoinpitelyyn

Lapsilainsäädäntö oli aikaisemmin puutteellista ja hajanaista. Lapsen asemaa ja vanhemmuutta koskevia säännöksiä oli useissa eri laeissa. Periaatteet tulivat pääosin vuoden 1734 lain naimakaaren ja perintökaaren säännöksistä. Nämä säännökset olivat perustana myöhemmin holhouslaille (19.8.1898/34) ja avioliittolain (13.6.1929/234) lapsen asemaa ja vanhemmuutta koskeville säädöksille. Lapsen asemaa ja vanhemmuutta koskevia täydentäviä säännöksiä oli lisäksi lastensuojelulaissa (17.1.1936/52) ja avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista annetussa laissa.¹⁸

Lapsilainsäädäntö perustui perheen autonomian periaatteelle. Perhe-elämän suo­jaa ja vanhemmuutta kunnioitettiin lapsen kasvatuksessa. Kasvatuksen sisältöä koskevia säädöksiä löytyi lähinnä vain vuoden 1734 lain rikoskaaresta ja maakaaresta. Vanhemmilla oli lakisääteinen velvollisuus kurittaa lastaan. Kurituksen laiminlyön-

¹³ Aaltonen s. 41, Auvinen s. 280. Ks. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:7 s. 36–37. Kuritusvallan riskitekijöinä pidettiin seuraavia seikkoja: vanhemmat uskovat kuritusväkivallan vaikutta­vuuteen, ovat itse kokeneet kuritusväkivaltaa, kulttuurinen/sosiaalinen tausta mahdollistaa myönteisen suhtautumisen kuritusväkivaltaan, vanhemmat tulevat maasta, jossa kuritusväkivalta on sallittua, van­hempien alhainen koulutustaso ja sosiaalinen ja taloudellinen ahdinko, stressaava arki, parisuhde-, päihde-, mielenterveys- tai taloudellisten ongelmien vuoksi vanhemmat ovat usein ärtyneitä ja vihaisia lapselle, vanhemmat alle 30-vuotiaita, lapsi alle kouluikäinen, lapsi vahingoittaa käyttäytymisellään muita lapsia tai joutuu itse vaaratilanteisiin, lapsella on erityishuomiota vaativia sairauksia tai oireita (ADHD, psyykkiset sairaudet, liikuntavammat).

¹⁴ STM 2010:7 s. 26, Lähisuhdeväkivalta lisää riskiä lapsiin kohdistuvaa kuritusväkivaltaan, Oranen s. 221. Väki­vallalla on taipumus kumuloitua perheessä.

¹⁵ Oranen s. 233. Suomalaisen aineiston mukaan joka toinen väkivaltaisesta parisuhteesta eronneista nai­sista joutui vielä eron jälkeen entisen puolisonsa uhkailun, vainoamisen tai fyysisen väkivallan koh­teeksi. Englantilais-tanskalaisen tutkimuksen mukaan lasten tapaamiset olivat väkivaltaisten miesten tärkein väylä ylläpitää uhkasuhdetta entiseen puolisoonsa.

¹⁶ ks. Hautanen s. 25.

¹⁷ Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos: Perheväkivalta Suomessa: verkkokatsauksia 12/2009 s.1.

¹⁸ Savolainen s. 4–5, Mahkonen s. 38–39.

nistä voitiin rangaista rikoskaaren mukaisesti.¹⁹ Vuoden 1889 holhouslaissa lapsen ja hänen vanhempansa tai muun holhoojan välinen suhde oli tosiasiallisesti säännelty vain kasvatusta koskevalla holhouslain 33 §:n säännöksellä. Mainittu pykälä perustui olennaiselta sisällöltään vuoden 1734 lain perintökaaren 22 luvun 2 §:ään, jonka mukaan ”Holhumiehen velvollisuus on kasvattaa holhunalainen oikeassa evankelisessa opissa, jumalanpelvossa, hyvissä tavoissa ja kunniasa, ja taivuttaa häntä sellaisiin harjoituksiin ja toimiin kuin hänen säätynsä tilansa ja luontonsa vaativat”. Holhouslain 33 §:n mukaan ”Lapsi on kasvatettava jumalanpelkoon, hyviin avuihin ja siveyteen, niin myös taivutettava sellaisiin harjoituksiin ja toimiin, kuin sen sääty, tila ja taipumukset vaativat”. Tämä tarkoitti, että lapsen kasvatuksen laadussa oli otettava huomioon lapsen oma ja vanhempien taloudellinen asema. Lapsen yhteiskunnallinen asema määräytyi vanhempien yhteiskunnallisen aseman mukaan ja se oli huomioitava myös kasvatuksessa. Vuoden 1734 laissa ei ollut säännöksiä lapsen ottamisesta pois perheestä vastoin vanhempien tahtoa. Sen sijaan 1889 holhouslain 57 §:n mukaan tahdonvastainen huostaanotto oli mahdollista. Vanhemmat voitiin erottaa lapsen kasvatuksesta, jos he olivat väärinkäyttäneet törkeästi lapsensa kasvattamisoikeutta tai pahoin laiminlyöneet vanhemman velvollisuuksiaan. Kasvatuksesta erottaminen oli mahdollista myös, jos vanhemmat olivat siveettömällä tai pahatapaisella elämällään tai ilmeisellä kyvyttömyydellään lapsen kasvattamiseen altistaneet lapsen vaaralle. Vuoden 1936 lastensuojelulaki mahdollisti holhouslakia syvemmän puuttumisen perheen autonomiaan. Lastensuojelulain mukaan esimerkiksi turvaton lapsi voitiin ottaa sosiaalilautakunnan huostaan. Lastensuojelulain mukaisessa huostaanotossa vanhemmat menettivät kokonaan huoltajan ja holhoojan asemansa, ja valta päätetään kaikista lapsen henkilöä ja omaisuutta koskevista asioista siirtyi sosiaalilautakunnalle.²⁰

Pohjoismaiden Neuvosto hyväksyi vuonna 1982 suosituksen ruumiillisen kurituksen kieltämisestä Pohjoismaissa.²¹ Kansainvälisen lapsen vuoden 1979 Suomen komitea tähdensi vuonna 1980 julkaistussa mietinnössään vireillä olevasta lainsäädäntötyöstä,²² että lapsen ruumiillinen kurittaminen ja häneen kohdistuva henkinen väkivalta tuli ehdottomasti ja yksiselitteisesti kieltää. Lainsäädännössä lapselle tuli turvata yhtäläillä ruumiillinen koskemattomuus ja oikeus asianmukaiseen kohteluun kuin aikuiselle. Mietinnössä todettiin, että uudistuksen avulla oli myös mahdollista edistää myönteisiä kasvatuseräilyitä.

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (lapsenhuoltolain) esitöissä (224/1982 vp. s. 3) todetaankin, että lapsen ja hänen vanhempansa tai muun holhoo-

¹⁹ Mahkonen s. 38–39.

²⁰ Mahkonen s. 39 ja 44–45 ja Savolainen s. 11 ja Melander s. 17–21 ja 122.

²¹ nr 10/1982, Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:7 s. 29, Ruotsi ja Suomi olivat ensimmäisiä valtioita, jotka kielsivät lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan. Ruotsi kielsi kuritusväkivallan vuonna 1979. Suomessa kuritusväkivalta kiellettiin tosiasiallisesti vuonna 1984, vaikka asiaa koskeva rikoslain muutos tehtiin jo vuonna 1979.

²² komiteamietintö 1980:23 s. 92.

jan väliset henkilökohtaiset suhteet oli säännelty ilmeisen puutteellisesti ja epätydyttävästi. Holhouslain 33 §:n säännös koski vain lapsen kasvatusta ja oli tältäkin osin ilmeisessä ristiriidassa yleisesti hyväksytyjen kasvatustavoitteiden kanssa. Lapsi oli nähty ennen kaikkea epäitsenäisenä vanhempainvallan kohteena eikä itsenäisenä persoonallisuutena, jolla oli omat tarpeet ja toivomukset ja erityisesti tarve saada vanhemmiltaan osakseen ymmärtämystä, turvallisuutta ja huolenpitoa. Vanhassa lainsäädännössä ei tosiasiallisesti ollut olemassa säännöksiä, jotka hyväksyttävällä tavalla olisivat voineet turvata lapsen aseman suhteessa vanhempiinsa ja jotka olisivat voineet tukea ja ohjata vanhempia huoltajan tehtävässään.²³ Nykyisen lain nimenomaisena tarkoituksena oli vahvistaa se, että lapsen huoltajalla ei enää kyseisen säännöksen tultua voimaan ollut lapseen nähden kuritusvaltaa. Tarkoituksena oli selkeyttää aikaisempi oikeudentila, jolloin kysymys vanhempien kuritusvallasta ja sen rajoista oli jossain määrin riidanalainen.²⁴ Esitöissä todetaan, että rikoslain 21 luvun 7 §:n lievää pahoinpitelyä koskevaa säännöstä voitiin soveltaa myös silloin, kun vanhempi tai muu lapsen huoltaja syyllistyi säännöksessä tarkoitettuun pahoinpitelyyn, vaikkakin tämä tapahtuisi niin sanotusti kasvattamisen tarkoituksessa.²⁵

Euroopan neuvosto käynnisti 2009 kampanjan, jonka tavoitteena on, että jokaisessa Euroopan neuvoston jäsenmaassa kiellettäisiin lainsäädännössä lasten rankaiseminen niin koulussa, laitoksissa kuin kotonakin. Vuonna 2010 Suomen ja Ruotsin ohella kuritusväkivalta oli kielletty lailla vasta 23 muussa valtiossa, joista 17 kuului Euroopan unioniin.²⁶ Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisussa lasten ruumiillinen kuritus on kielletty vuodesta 1978. Euroopan Neuvoston ministerikomiteat ovat vuodesta 1979 alkaen hyväksyneet useita suosituksia kaiken lapsiin kohdistuvan väkivallan vähentämisestä.²⁷

²³ Tekijöistä, jotka vaikuttivat lainsäädännön uudistuksiin ks. Hautanen s.17–18, Auvinen s. 5, Kurki-Suonio s. 481–482.

²⁴ ks. Savolainen s. 27. RL 21 luvun muuttamisesta annetun lain (491/69) säätämisen yhteydessä, jolloin kumottiin aikaisempaan lakiin sisällytynyt nimenomainen viittausta huoltajan kuritusvaltaan lievän pahoinpitelyn oikeudenvastaisuuden poistavana perusteena. Olennaista säännöksen kumoamisessa oli se, että hallituksen esityksen mukaan nimenomaista viittausta kuritusvaltaan oli pidettävä tarpeettomana, koska huoltajan kuritusvalta oli voimassa ilman nimenomaista mainintaakin. Hallituksen esityksessä todetaan, että ”mikäli kasvattaja ei ylitä laillista kuritusvaltaansa hänen puuttumisensa kasvatettavan ruumiilliseen koskemattomuuteen on oikeudenmukaista eikä hänen menettelynsä rankaiseminen pahoinpitelyrikoksena sen vuoksi voi tulla kysymykseen. (HE 68 vp. 1966 Asiak. I s.7).

²⁵ ks. KKO 1993:151: Lapsen huoltaja tuomittiin sakkorangaistukseen jatketusta lievästä pahoinpitelystä, kun hän oli kasvatustarkoituksessa aiheuttanut lapselle kipua tukistamalla ja luunapveja antamalla. KKO viittasi ratkaisussaan paitsi rikoslain mainittuun lainkohtaan, myös lapsen huollosta ja tapausoikeudesta annetun lain 1 luvun 1 §:n 3 momenttiin ja sen tarkoitukseen. Kouvolan hovioikeus oli ratkaisussaan 21.7.1992 katsonut jääneen näyttämättä, että kipua olisi aiheutettu muussa kuin kasvatustarkoituksessa ja kun B:llä, joka oli asunut yhdessä C:n äidin kanssa oli ollut perusteltu syy uskoa, että hän sai käyttää kuritusvaltaa lasta kohtaan, B ei menettelyllään ollut syyllistynyt tahalliseen pahoinpitelyyn.

²⁶ STM 2010:7 s. 29, 31.

²⁷ STM 2010:7 s. 33, Euroopan Neuvostolla oli vuosille 2009–2011 erityinen lapsen oikeuksien strategia, jonka puitteissa jäsenmaille oli laadittu yhteinen linjaus lapsiin kohdistuvan väkivallan vähentämiseksi.

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 2009 työryhmän (STMO22:00/2 009) laatimaan ehdotuksen lapsiin kohdistuvaa kuritusväkivaltaa ehkäiseväksi ja vähentäväksi kansalliseksi toimintaohjelmaksi.²⁸ Sen mukaan ministeriön tuli laatia kansallinen lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan vastainen laaja-alainen valistusohjelma. Työ liittyi myös Suomen vuonna 1991 ratifioimaan YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen, jonka mukaisesti lapsella on oikeus turvalliseen ja väkivallattomaan elämään sekä erityiseen suojeluun. Taustalla oli myös Euroopan neuvoston lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan strategia, jonka tavoitteena on kehittää jäsenmaissa hyviä käytäntöjä sekä saada aikaiseksi tarpeellisia säädösmuutoksia. Työryhmän saaman toimeksiannon mukaan kokonaisuutta piti selvittää erityisesti kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen sekä maahanmuuttajien näkökulmista. Tavoitteen asettelu ulottuu vuoteen 2015.²⁹

2.2 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta

Lapsenhuoltolain voimaantulo vuonna 1984 aiheutti perustavaa laatua olevan muutoksen lapsen huoltoon ja holhoukseen liittyvään sääntelyyn.³⁰ Laki merkitsi selvää siirtymistä aikuiskeskeisestä näkökulmasta lapsikeskeiseen. Mahdollisuudet lapsen edun toteutumiseksi huolto- ja tapaamisasioissa paranivat selvästi lain tultua voimaan.³¹ Toisaalta päätöksentekijän kannalta asiat muuttuivat monimutkaisemmiksi.³² Lapsenhuoltolain keskeisinä periaatteina pidetään sovinnon tavoittelua ja molempien vanhempien vanhemmuuden jatkamista myös eron jälkeen.³³ Lapsen etu on perus-

²⁸ Vuonna 2012 tehty tutkimus osoitti, että valtaosa eli noin 73 prosenttia suomalaisista vastusti ruumiillisen kurituksen käyttöä lapsiin edes poikkeustilanteissa. Kurituksen hyväksyviä oli 17 prosenttia ja ehdottomasti kurituksen hyväksyviä viisi prosenttia. Lapsitalouksissa asuvista vastaajista ruumiillisen kurituksen hyväksyi 10 prosenttia vastaajista. Muutos on ollut huomattava. Vielä vuonna 1981 lähes puolet suomalaisista hyväksyi kuritusväkivallan käytön. Sariola s. 5 puhuu historiallisesta käänteestä, jossa koko kasvatusperinne on muotoutunut olennaisesti aikaisempaa väkivallattommaksi.

²⁹ STM 2010:7 s. 3.

³⁰ ks. Valjakka s. 42, 60–61, Savolainen s. 14–17. Laki lasten huollosta ja tapaamisoikeudesta oli aikanaan osa lainsäädännöllisten uudistusten sarjaa, joilla määriteltiin lasten asema suomalaisessa yhteiskunnassa. Avioerojen ja avoliittojen lisääntyminen 1970-luvulla aiheutti muutospainetta vanhalle lainsäädännölle, jota pidettiin aukollisena, hajanaisena ja lapsia eriarvoistavana. Ideologisena perusteena muutoksissa oli uudenlainen käsitys lapsen oikeuksista ja lapsen edusta. Lasten yhdenvertaisuus ja tasa-arvo syntyperästä tai perhe muodosta riippumatta nostettiin lapsia koskevan yksityisoikeudellisen lainsäädännön keskiöön. Muutoksiin vaikuttivat myös ajankohdan psykologispainotteiset virtaukset, joissa näkyivät muun muassa isyyden kohonnut arvostus. Myös käsitys avioerosta puolisoiden psyykkisenä kriisinä vaikutti 1980-luvulla sekä avioerolainsäädännön uudistuksiin että lapsenhuoltolakiin.

³¹ Savolainen s. 17, Valjakka s. 60. Vanha laki oli edellyttänyt avioerossa toisen vanhemman täydellistä ja pakollista erottamista lapseen liittyvästä päätöksenteko- ja huoltovastuusta. Ratkaisuperusteena oli lapsen etu, mutta siihen voitiin yksittäistapauksessa kiinnittää vain rajoitetusti huomiota. Esimerkiksi yhtä sopivien vanhempien kesken etusija annettiin sille vanhemmista, joka ei ollut syyllinen eron. Sovussa eronneet vanhemmat eivät voineet edes sopimuksin säilyttää yhteishuoltoa ja holhousta.

³² Valjakka s. 60.

³³ HE 224/1982 vp. s. 7, Hautanen s. 17.

periaatteena ja lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on ratkaistava ennen kaikkea lapsen edun mukaisesti. Lain nimenomaisen säännöksen mukaan lasta ei saa kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavalla loukkaavasti.³⁴

2.2.1 Lapsen huollon ja tapaamisoikeuden tarkoituksesta

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 1 §:n mukaan lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiensa välillä. Lapselle tulee turvata hyvä hoito ja kasvatusta sekä lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito. Lapselle on pyrittävä antamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvuympäristö sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus. Lasta tulee kasvattaa siten, että lapsi saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää. Tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapselle oikeus pitää yhteyttä ja tavata vanhempiaan, jonka luona lapsi ei asu.³⁵ Lapsen vanhempien tulee keskinäisessä yhteisymmärryksessä ja pitäen silmällä ennen kaikkea lapsen etua pyrkiä siihen, että tapaamisoikeuden tarkoitus toteutuu 1 §:ssä säädettyjen periaatteiden mukaisesti. Lapsen huoltajan on turvattava lapsen kehitys ja hyvinvointi 1 §:ssä säädettyjen periaatteiden mukaisesti. Tässä tarkoituksessa lapsen huoltajalla on oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista.³⁶ Huoltaja on pääsääntöisesti myös lapsen edustaja hänen henkilöään koskevissa asiois-

³⁴ Savolainen s. 17. Johdonmukaisena seurauksena siitä, että lapsen ja vanhemman välistä suhdetta ei enää ymmärretty alistussuhteeksi oli se, että oppi vanhempien kuritusvallasta, jonka oli aikaisemmin katsottu perustuneen tavanomaiseen oikeuteen oli yksiselitteisesti kumottu. Lapsi sai vähentymättömänä myös vanhempiaan vastaan suojaa fyysiseen koskemattomuuteensa, vapauteensa sekä kunniaansa kohdistuvia loukkauksia vastaan. Perinteisen perheen autonomian pohjalta tarkasteltuna kuritusvallan kumoaminen merkitsi uudessa lainsäädännössä kenties selvintä poikkeamista siitä periaatteesta, että valtiovallan ei lähtökohtaisesti tule kajota vanhempien asemaan lastensa kasvattajina.

³⁵ KKO 2007:71 Hovioikeus oli poistanut lapsen oikeuden tavata valvotusti vanhempiaan. Kysymys siitä, oliko asiassa perusteita poistaa tapaamisoikeus. KKO totesi, etteivät B:n väkivaltaisuus tai kaappausuhka ole yksistään sellaisia seikkoja, joiden perusteella lapsen oikeus tavata B:tä tulisi poistaa. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 2 § 1 mom, 10 §, 12 §.

³⁶ Tuomioistuimien voi yhteishuollon ja yksinhuollon lisäksi päättää myös rajoitetusta yhteishuollosta, mikä tarkoittaa sitä, että vanhempien välille määrätään tehtävienjako. Heidät voidaan määrätä päättämään osasta asioista yhdessä ja osasta erikseen tai niin että toinen vanhemmista vastaa muuten huollosta, mutta toiselle annetaan oikeus saada tietoa eri viranomaisilta. Tehtävienjaolla voidaan vähentää vanhempien välisiä riitoja. Rajoitettua yhteishuoltoa on pidetty käyttökelpoisena varsinkin silloin, kun vanhemmat ovat erimielisiä vaikka lapsen uskonnosta, koulutuksesta tai terveydenhuollosta. Mikäli vanhemmat pääsevät käräjäoikeudessa yhteisymmärrykseen lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, myös käräjäoikeuden on ratkaistava asia vanhempien sopimalla tavalla, mikäli ratkaisu on lapsen edun mukainen.

sa.³⁷ Ennen kuin huoltaja tekee päätöksen lapsen henkilökohtaisessa asiassa, hänen tulee keskustella asiasta lapsen kanssa, jos se lapsen ikään ja kehitystasoon sekä asian laatuun nähden on mahdollista. Päätöstä tehdessään hänen on kiinnitettävä huomiota lapsen mielipiteeseen ja toivomuksiin.³⁸

2.2.3 Lapsen etu lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on lapsenhuoltolain mukaan ratkaistava ennen kaikkea lapsen edun mukaisesti. Tässä tarkoituksessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota siihen, miten huolto ja tapaamisoikeus parhaiten toteutuvat vastaisuudessa. Asia, joka koskee lapsen huollon uskomista molemmille vanhemmille tai toiselle vanhemmalle taikka tapaamisoikeutta, on ratkaistava vanhempien sopimalla tavalla, jos vanhemmat tai toinen heistä ovat lapsensa huoltajia eikä ole aihetta olettaa, että tämä ratkaisu olisi vastoin lapsen etua.³⁹

Lapsen etua ei ole laissa täsmällisesti ja kattavasti määritelty, vaan käsite on jätetty avoimeksi ja joustavaksi. Käytännössä viranomainen joutuu arvioimaan lapsen edun toteutumisen kussakin yksittäisessä tilanteessa. Hautanen on todennut, että lapsen etu on käsitteenä avoin, joustava ja tapauskohtainen. Tuomareiden tulee suhteuttaa lapsen etua ohjaavia lainsäädännön periaatteita yksittäisiin tilanteisiin ja yksittäisiin lapsiin. Kaikille tapauksille on kuitenkin yhteistä, että lapsenhuoltolaki painottaa kiinnittämään huomiota siihen, miten huolto ja tapaamisoikeus parhaiten toteutuvat vastaisuudessa. Näin ollen laki korostaa orientoitumista sekä käytännön toimivuuteen että tulevaisuuteen.⁴⁰ Auvinen on todennut, että yksiselitteisiä lapsen edun tulkintaohjeita on vaikea saada lapsenhuoltolain lainvalmistelusta. Lapsen etu on yhteiskunnallisesti, sosiaalisesti, psykologisesti, kulttuurisesti ja moraalisesti avoin normi, jonka soveltamisesta tarjoavat käsityksiään tiede, tieteen sovellus ja arkikokemus. Lapsen etu on samanaikaisesti yhteisöllinen ja yksilöllinen.⁴¹ Aaltonen on todennut, että lapsen etu on avoin normi, jonka tulkintoihin yleisellä tasolla vaikuttavat muun muassa kulttuuriset, moraaliset, kasvatustieteelliset ja psykologiset tekijät.⁴²

³⁷ Lapsen huoltajat toimivat holhoustoimesta annetun lain (442/1999) mukaan pääsääntöisesti myös lapsen edunvalvojina. Edunvalvonta käsittää esimerkiksi alaikäisen lapsen taloudellisista asioista huolehtimisen.

³⁸ Lapsen huoltoa koskevat asiat voidaan järjestää joko sosiaaliviranomaisten vahvistamalla sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä. Lasten huolto jatkuu samalla tavalla kuin ennen vanhempien eroa, elleivät he tee lasten huollosta sopimusta tai hae tuomioistuimen ratkaisua. Vanhemmat voivat sopia lasten huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta ja vahvistaa sopimuksen sosiaaliviranomaisten luona. Sopimus on vahvistettava, mikä se on lapsen edun mukainen ja hänen mielipiteensä on otettu asianmukaisesti huomioon. Mikäli vanhemmat eivät pääse lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta yhteisymmärrykseen, asian ratkaisee hakemuksesta kärjäoikeus.

³⁹ LHL 10 §.

⁴⁰ Hautanen s. 16.

⁴¹ Auvinen s. 202.

⁴² Aaltonen s. 18.

Mannerheimin Lastensuojeluliiton asiantuntijalakimies Suvianna Hakalehto-Wainio on todennut, että korkeimman oikeuden ratkaisujen tarkastelu kuluneelta kymmeneltä vuodelta osoittaa, että lapsen etu mainitaan suurimmassa osassa lapsia koskevia ratkaisuja. Lapsen edun käsitettä ei kuitenkaan aina ole tarkemmin avattu. Korkeimman oikeuden ratkaisuissa 2010:16 (lapsen huolto), 2010:18 (perheenyhdistäminen), 2009:40 (adoptio), 2008:93 (pahoinpitely), 2007:71 (tapaamisoikeus) ja 2002:13 (edunvalvojan määrääminen ja isyyden kumoaminen) on konkretisoitu lapsen etua kyseisessä tilanteessa. Perusteellisimmin lapsen etua on arvioitu ratkaisuissa 2001:110 (oikeusneuvos Koskelon eriävä mielipide lapsen huoltoa koskevassa asiassa) ja 2004:129 (oikeusneuvos Lehtimajan eriävä mielipide lapsen palauttamista koskevassa asiassa). Ratkaisussa 1996:151 korkein oikeus viittasi nimenomaisesti lapsen oikeuksien sopimukseen sovellettavana oikeutena. Hakalehto-Wainion mukaan käytettäessä lapsen etua ratkaisuperusteena on tuotava esiin, millä tavoin ratkaisu toteuttaa lapsen etua paremmin kuin muut ratkaisuvaihtoehdot. Pelkkä viittaaminen lapsen etuun ei ole riittävä osoitus siitä, että tapauksessa olisi pohdittu lapsen edun sisältöä. Lapsia koskevilta oikeudellisilta ratkaisuilta voidaan tänä päivänä edellyttää todellista lapsen oikeuksien näkökulmaa, jonka mukaan lapsi otetaan huomioon toisaalta muiden yhteiskunnan jäsenten kanssa tasa-arvoisena yksilönä, toisaalta erityistä huolenpitoa ja suojelua tarvitsevana henkilönä.⁴³

Lapsen edun toteuttamiseksi huoltoriidat eivät saa oikeusvoimaa, vaan ne ovat lapsen tilanteen mukaan muutettavissa. Joissain tapauksissa mahdollisuus hakea muutosta muuttuneiden olosuhteiden vuoksi saattaa aiheuttaa jatkuvan riitakierteen aina siihen saakka kunnes lapsi tulee täysi-ikäiseksi.

2.3 Lapsen etu perus- ja ihmisoikeuksien kannalta

Suomi sitoutui vuonna 1990 Euroopan ihmisoikeussopimukseen⁴⁴ (SopS 18–19/1990) ja seuraavana vuonna ilman varaumia YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen (SopS 60/1991).⁴⁵ Suomessa perusoikeudet yleisinä oikeuksina kirjattiin hallitusmuotoon

⁴³ Hakalehto-Wainio s. 517–518.

⁴⁴ Nieminen s. 594, Nieminen pitää tärkeämpänä Euroopan ihmisoikeussopimusta, erityisesti sen muihin ihmisoikeussopimuksiin verrattuna huomattavasti tehokkaamman valvontamekanismin vuoksi. Ihmisoikeustuomioistuin on ajan mittaan kehittänyt myös Euroopan ihmisoikeussopimukseen lasten oikeuksia koskevan ulottuvuuden ja myös lapsen edun käsitteen, vaikkei sopimuksessa erillisiä säännöksiä lasten oikeuksista olekaan.

⁴⁵ ks. Hakalehto-Wainio s. 514. Valtioiden hallitusten, jotka ovat muodollisesti vastuulliset tahot sopimuksen täytäntöönpanossa, on kunnioitettava ja edistettävä sopimuksessa turvattujen oikeuksien toteutumista sekä ryhdyttävä kaikkiin tarpeellisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin ja muihin toimenpiteisiin näiden oikeuksien toteuttamiseksi. Hallitusten tehtävänä on turvata lapsen kaikki oikeudet sekä suojella ja edistää niitä. Lisäksi niiden tulee huolehtia sopimuksen oikeudellisesta statuksesta, viranomaisten asianmukaisesta koulutuksesta ja varmistua sopimuksen tunnetuksi tekemisestä kaikille lapsille.

vuonna 1995 tehdyllä perusoikeussäännösten kokonaisuudistuksella.⁴⁶ Hallitusmuodon 5.3 §:ssä vahvistettiin lasten kohtelu tasa-arvoisena yksilönä aikuisten rinnalla ja keskenään yhdenvertaisina.⁴⁷ Tuolloin hyväksytty perusoikeussäännöstö siirrettiin myöhemmin sellaisenaan vuonna 2000 voimaan tulleeseen Suomen perustuslakiin. Lapset mainitaan erityisesti kolmessa perustuslain säännöksessä (6 §, 12.1 §, 19.3 §).⁴⁸

Lapsen etua ei mainita nimenomaisesti muissa ihmisoikeussopimuksissa kuin YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa, mutta myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on vedonnut lapsen etuun osana omaa ihmisoikeuksien rajoittamisedellytyksiä koskevaa tulkintadoktriiniaan. Myös eduskunnan perustuslakivaliokunnan käyttämän argumentaation taustalla on toisinaan ollut nähtävissä tuon käsitteen vaikutus, vaikkei Suomen perustuslaki lapsen edun käsitettä sellaisenaan tunnekaan. Perustuslakivaliokunta ei kuitenkaan yleensä ole viitannut nimenomaisesti lapsen oikeuksien sopimukseen.⁴⁹ Perusoikeusuudistuksen yhteydessä 1990-luvun puolivälissä oli kuitenkin nimenomaisesti torjuttu perhe-elämän suojaa koskevan säännöksen ottaminen perustuslakiin, koska se saattaisi aiheuttaa tulkintaongelmia sen suhteen, mitä perheellä itse asiassa tarkoitetaan.⁵⁰

EIS 1 artikla takaa sopimuksessa mainitut oikeudet ja vapaudet kaikille. Euroopan ihmisoikeussopimuksen artikloita voidaan tulkita lapsen oikeuksien sopimuksen sisältämien lasta kattavasti suojaavien periaatteiden ja määräysten näkökulmasta.⁵¹ Euroopan ihmisoikeussopimus ei sisällä erityistä lapsinäkökulmaa, mutta Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on kehittänyt laajan lasten oikeuksia koskevan käytännön, joka koskee erityisesti lapsen suhdetta perheeseen, kiellettyjä rankaisumenetelmiä, koulutusta ja lasta rikosoikeudellisissa yhteyksissä. Ratkaisussa Sahin v. Germany (para 39) Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen suuri jaosto totesi lapsen oikeuksien

⁴⁶ Nieminen s. 592. Nieminen ei pidä vuoden 1995 perusoikeusuudistusta lasten perusoikeussuojan kehityksen kannalta niin ratkaisevana muutoksena kuin pelkästään perustuslain tekstin perusteella voitaisiin olettaa. Perusoikeustutkimuksen käännekohtana Suomessa voidaan hänen mukaansa perustellusti pitää Mikael Hidénin vuonna 1971 julkaisemaa laajaa artikkelia ”Perusoikeudet Hallitusmuodon II luvussa”. Hidén lähti artikkelissa selkeästi siitä, että perustuslain suoja koskee jokaista syntyneitä elävää ihmistä. Tällä ja Hidénin vuonna 1969 julkaisemalla artikkelilla ”Kirjeenvaihdon vapaus ja laitokset” samoin kuin eduskunnan oikeusasiamiehen 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa omaksumalla uudella käytännöllä oli erittäin suuri vaikutus ns. laitosvaltaopin hyläytyksi tulemiseen Suomessa, mikä johti vähitellen myös lainsäädännöllisiin uudistuksiin. Tosin perusoikeuksien kuulumista myös lapsille ei aiemmin edes pohdittu kirjallisuudessa.

⁴⁷ Nieminen s. 593. LHL:ään otettua säännöstä kurituksen kiellosta voidaan pitää merkinä siitä, että perusoikeussuojan katsottiin jo kiistatta kuuluvan Suomessa lapsillekin.

⁴⁸ Hakalehto s. 523. Uusien perusoikeussäännösten säätämisen yhteydessä harkittiin mahdollisuutta koota lapsia koskeva sääntely omaan pykäläänsä. Ajatuksesta kuitenkin luovuttiin, sillä katsottiin lapsia koskevien säännösten sijoittuvan luontevammin kuhunkin asia yhteyteen.

⁴⁹ Nieminen s. 599.

⁵⁰ Nieminen s. 619.

⁵¹ Hakalehto-Wainio s. 524.

sopimuksen sisältävän lasten ihmisoikeudet ja ne standardit, joihin kaikkien valtioiden tulee pyrkiä toteuttaessaan lasten oikeuksia. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien viittaa yhä useammin lapsen oikeuksien sopimukseen. Lapsen edun periaate näkyy erityisesti ihmisoikeustuomioistuimen 8 artiklaa koskevassa oikeuskäytännössä, jossa on kysymys lapsen huollosta, tapaamisoikeudesta, adoptiosta ja lastensuojelusta.⁵² Euroopan ihmisoikeussopimuksen luonne dynaamisena instrumenttina antaa mahdollisuuden soveltaa sitä ottaen huomioon lapsen erityiset tarpeet ja oikeudet.⁵³

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus rakentuu kahden tärkeän periaatteen – lapsen edun ja lapsen itsemääräämisoikeuden – varaan. Lapsen etu⁵⁴ on tulkintaperiaate, jolla tulee olla vahva asema kaikkia lapsia koskevien lakien soveltamisessa. Itsemääräämisoikeus on lapsen iän ja kehityksen mukaan vahvistuva oikeus, joka siirtää asteittain päätösvallan lapsen oikeuksien käyttämisessä huoltajalta lapselle itselleen. Lapsen oikeuksien sopimuksen ydinperiaatteena voidaan pitää sen 3 (1) artiklan sisältämää velvoitetta, jonka mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelinten toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Sopimuskohta velvoittaa kaikkia viranomaisia, mutta myös yksityisiä tahoja, jotka hoitavat viranomaistehtäviä. Artikla ei sen sijaan velvoita esimerkiksi lapsen huoltajia.⁵⁵

Lapsen etu -käsitettä päätöksentekokriteerinä on pidetty liian avoimena ja epätasällisena. Huomiota on kiinnitetty siihen, että lapsen intressit eivät artiklankaan mukaan ole ainoita huomioon otettavia intressejä, vaan että ne voivat ajoittain joutua ristiriitaan esimerkiksi vanhempien oikeuksien ja velvollisuuksien kanssa.⁵⁶ Lapsen edusta erilaisissa tilanteissa voidaan usein esittää monia perusteltuja näkemyksiä. Kulttuuriset tai muut sopijavaltioon liittyvät olosuhteet voivat vaikuttaa lapsen edun määrittelyyn. Lisäksi läheskään kaikki lasten oikeuksia koskevat kysymykset eivät palaudu lapsenhuoltolakiin tai lastensuojelulainsäädäntöön.⁵⁷ Lapsen edun tulkinnat voivat vaihdella eri oikeudenaloilla ja erilaisissa kysymyksissä saman oikeudenalan sisälläkin.

Lapsen edun määrittely on Hakalehto-Wainion mukaan sidoksissa lapsen oikeuksien sopimuksen artikloihin: lapsen edun mukaista on, että hänelle sopimuksessa turvatut oikeudet toteutuvat mahdollisimman täysimääräisinä. Vaikka lapsen edun määrittely kussakin tilanteessa on aikuisten tehtävänä, lapsen etua tulee aina tarkastella

⁵² Hakalehto-Wainio s. 524.

⁵³ Hakalehto-Wainio s. 525.

⁵⁴ Ks. Hakalehto-Wainio s. 515. Sopimuksen suomenkielinen käännös ”lapsen etu” ei kovin osuvasti vastaa englanninkielistä ilmaisua ”best interest of a child”.

⁵⁵ Hakalehto-Wainio s. 515.

⁵⁶ Auvinen s. 199–203.

⁵⁷ Hakalehto-Wainio s. 516. Lapsen edun sisältö voi tulla arvioitavaksi esimerkiksi rikosoikeudellisten, vero-oikeudellisten, sopimusoikeudellisten, lääkintäoikeudellisten tai työoikeudellisten kysymysten yhteydessä.

myös lapsinäkökulmasta. Lisäksi on huomattava, että lapsen edun selvittäminen edellyttää usein lapsen näkemyksen huomioon ottamista (LOS 12 artikla). Lapsen edun on oltava lapsia koskevissa toimissa ja päätöksissä ensimmäisellä sijalla ("the best interests of a child shall be a primary consideration"). Etujen joutuessa vastakkain, lapsen etu ohittaa tämän lähtökohdan mukaan muut intressit. Lapsen edun toteutuminen edellyttää, että lapselle laissa turvatut oikeudet toteutetaan. Jos näin ei ole, ratkaisu ei yleensä voi olla lapsen edun mukainen. Lapsen edun mukaista ratkaisua tehtäessä lapsen etua punnitaan suhteessa muiden asiassa merkityksellisten tahojen intresseihin. Lapsen oikeuksien sopimus ei anna selkeää vastausta etujen punnintaan ja usein lakiin perustuvien intressien tasapainottaminen on hienovaraista ja vaikeaa. Tavallisesti on vertailtava ratkaisujen etuja ja haittoja. Olennaista on ottaa lapsen intressit keskeiseksi lopputulosta määrääväksi tekijäksi. Lapsen oikeuksia koskevan ratkaisun on otettava niin pitkälle kuin mahdollista huomioon lapsen erilaisten oikeuksien toteutuminen.⁵⁸ Ratkaisijan tulee kiinnittää huomiota siihen, rajoittaako ratkaisu mahdollisesti joitain lapsen oikeuksia ja ovatko rajoitukset välttämättömiä lapsen edun näkökulmasta.⁵⁹

3. Huoltoriidoissa esiintyvät väitteet väkivallasta ja niiden selvittäminen

3.1 Väkivaltaväitteet

Perheen sisäinen väkivalta nousee eri tavoin esiin huoltoriidoissa. Väkivaltaväitteet ovat tavanomainen osa oikeuteen vietyjä huoltoriitoja.⁶⁰ Auvisen tutkimuksen⁶¹ mukaan noin 10 prosentissa huoltoriitoja esitettiin väitteitä perheväkivallasta.⁶² Huoli lähivanhempana kohdistuvasta väkivallasta on yksi suurimpia syitä tapaamisten määräämisestä valvotuiksi.⁶³

⁵⁸ Hakalehto-Wainio s. 516–517.

⁵⁹ Hakalehto-Wainio s. 517. Lapsen oikeuksien komitea on toistuvasti esittänyt huolensa siitä, ettei Suomessa ole ymmärretty lapsen edun ensisijaisuuden merkitystä eikä periaatetta ole sovellettu säännönmukaisesti. Kaikilla lasten kanssa työskentelevillä tulisi olla riittävät tiedot ottaa periaate huomioon ja soveltaa sitä asianmukaisesti. Kysymys on sekä säännönmukaisesta toimien ja päätösten lapsivaikutusten arvioinnista yleisellä tasolla että lapsen edun ensisijalle asettamisesta kaikissa yksittäisiä lapsia koskevissa ratkaisuisa. Päätöksentekijöiden on pystyttävä tarvittaessa näyttämään, että he ovat tehneet lapsen etua koskevan analyysin.

⁶⁰ Hautanen s. 74.

⁶¹ Auvisen tutkimuksen kohteena ovat olleet sellaiset huolto- ja asumisriidat, joita käsitellään tuomioistuimissa lapsenhuoltolain nojalla. Tapaamisriidat eivät olleet tutkimuksen kohteena. Tutkimusaineisto koostui 150 tapauksesta, jotka oli kerätty 1997 oikeudenkäyntiaineistosta ja 2000-luvun alkupuolen hovioikeusaineistosta. s. 3, 21, 32.

⁶² Aaltonen s. 43, Auvinen s. 275.

⁶³ Aaltonen s. 43.

Hautasen väitöskirjatutkimuksen⁶⁴ mukaan huoltoriidoissa fyysinen väkivalta ja sen uhka tulivat usein esille yhtenä osana vanhempien omille päämäärilleen antamia perusteluita. Vanhemmat esittivät perhesuhteissa kuvatun väkivallan olevan esimerkiksi este yhteishuollolle tai sen sanottiin olevan syy sille, että tapaamiset tulisi määrätä valvottuina tai jättää kokonaan toteuttamatta. Väkivallan kerrottiin usein olevan syy eroon, mutta sen uhka tai seuraukset vaikuttivat eron jälkeenkin. Osan väkivallasta kuvattiin tapahtuneen tapaamisten aikana lapsille tai parisuhdeväkivalta liitettiin lasten hakemis- ja palauttamistilanteisiin. Vanhempien lisäksi väkivallasta kertoivat huoltoriidan kohteena olevat lapset, lähisuku ja perheen tilannetta käsitelleet viranomaiset. Isä oli tavallisimmin se, jonka sanottiin käyttäytyneen väkivaltaisesti. Selvästi vähemmän oli niitä tapauksia, joissa oli syytöksiä molempien vanhempien väkivaltaisuudesta ja vähiten kerrottiin äidin väkivaltaisesta käyttäytymisestä.⁶⁵

Väite väkivallasta on aina otettava vakavasti siinäkin tapauksessa, ettei väitteen tekijällä ole todisteena poliisiraportteja tai lääkärinlausuntoja. Tutkimusten mukaan vain pieni osa läheisväkivaltaa kokeneista kääntyy poliisiin tai muun viranomaisen puoleen.⁶⁶ Perheen sisäisen väkivallan toteaminen on usein asiantuntijallekin vaikeaa ja se voi jäädä monesta syystä piiloon myös oikeudenkäynnissä.⁶⁷

Toisaalta oikeudenkäynneissä saatetaan esittää myös tarkoitushakuisia väitteitä pahoinpitelyistä. Huoltoriidoissa on tavanomaista, että vanhemmat tekevät toisistaan rikosilmoituksia pahoinpitelyistä ja kunnianloukkauksista. Niiden yhtenä tavoitteena voi olla kielteisen kuvan luominen toisesta vanhemmasta ja sen avulla edun saaminen huolto-oikeudenkäynnissä.⁶⁸ Aaltonen on todennut, että tavanomaisempaa on kuitenkin liioitella erokriisissä syntyneitä ainutkertaisia tilanteita, joissa toinen vanhempi on riidan yhteydessä puuttunut toisen fyysiseen koskemattomuuteen.⁶⁹

3.2 Väkivaltaväitteiden selvittäminen

Lapsen huolto on indispositiivinen riita-asia eli asia, jossa sovinto ei ole sallittu ja oikeusseuraamus vaatii tuomioistuimen tai jonkin muun viranomaisen vahvistami-

⁶⁴ Hautasen tutkimusaineisto koostui 158 huoltoriidan oikeudenkäyntiasiakirjoista vuosilta 2001–2003. Tutkimuksen tiedollisena tavoitteena oli saada kokonaiskuva siitä, miten perhesuhteissa tapahtuvaa väkivaltaa eri muodoissaan käsitellään oikeuteen menneissä huoltoriidoissa. Niissä oli kirjattu asiakirjoihin väite toisen tai molempien vanhempien tekemästä fyysisestä väkivallasta, väkivallan uhasta tai lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Isien osuus väitetyn väkivallan tekijöinä oli selvästi suurempi kuin äitien. Äitien osuus oli kuitenkin myös kohtuullisen näkyvä.

⁶⁵ Hautanen s. 89, 90.

⁶⁶ Rikoslain vuonna 2011 voimaan tulleen 21 luvun 16 §:n muutoksen (441/2011) jälkeen alaikäiseen ja läheiseen kohdistetut lievät pahoinpitelyt ovat aina virallisen syytteen alaisia.

⁶⁷ Aaltonen s. 44, Valjakka s. 79, Heiskanen – Piispa 1998 s. 28–32, Paavilainen – Pösö s. 75–84, Söderholm ym. s. 18. Pahoinpitely- ja hyväksikäyttöepäilyissä ongelman tiedostettu tai tiedostamaton kieltäminen on yleistä perheissä, mutta myös lasten parissa työskentelevillä ammattilaisilla.

⁶⁸ Valjakka s. 79, 80, Aaltonen s. 45.

⁶⁹ Aaltonen s. 45.

sen.⁷⁰ Indispositiivisuuden oikeuspoliittinen motiivi on katsottu selväksi: vanhempien ristiriitatilanteessa lasten edusta huolehtiminen kuuluu yhteiskunnalle.⁷¹ Asia on ratkaistava lapsen edun mukaisesti. Tuomioistuimen on valvottava lapsen etua. Valvontavollisuus koskee tuomioistuinta myös silloin, kun vanhemmat pääsevät asiasta sopimukseen. Prosessuaalisesti indispositiivisuus ilmenee jutun vireille tulossa, väittämistaakassa ja todistusaineiston hankkimisessa sekä materiaalisessa prosessinjohdossa. Keskeisiä prosessiperiaatteita huoltoriidoissa ovat virallisperiaate, prosessijoutisuus ja nopean täytäntöönpanokelpoisen ratkaisun saaminen.⁷² Asianosaiset eivät voi väitteillään ja toimillaan kokonaan määrätä oikeudenkäynnistä eivätkä esitettävistä todisteista.

Tuomioistuimissa käsiteltävissä lapsen huoltoa koskevissa erimielisyystapauksissa tuomioistuimella on velvollisuus hankkia käyttöönsä kaikki ratkaisun kannalta tarpeellinen tieto. Vanhemmilta saatava tieto kattaa osan tietotarpeesta. Tuomioistuimen on varattava lapsen vanhemmille ja huoltajalle tilaisuus tulla kuulluiksi, jos kutsu voidaan antaa heille tiedoksi. Lasta voidaan kuulla henkilökohtaisesti tuomioistuimessa, jos tämä on painavista syistä välttämätöntä asian ratkaisemisen kannalta. Kuuleminen voi tapahtua vain, jos lapsi tähän suostuu ja on ilmeistä, että kuulemisesta ei saata aiheutua lapselle haittaa.

Tuomioistuimen on asian ratkaisemiseksi hankittava sosiaalitoimelta olosuhdeselvitys.⁷³ Selvityksen tekeminen edellyttää tuomioistuimen pyyntöä.⁷⁴ Tuomioistuin pyytää selvityksen lapsesta ja vanhemmista asuinpaikkakunnan sosiaalitoimesta. Vastuu selvityksen laatimisesta on pääsääntöisesti sillä sosiaalitoimella, jolta selvitys on pyydetty. Sosiaalitoimet tekevät selvityksiä myös yhteistyössä. Selvityksen laatii tavallisesti kaksi sosiaalityöntekijää.

Lapsenhuoltolaki antaa tuomioistuimelle ainoastaan yleisohjeen selvityksen pyytämisestä. Tuomioistuin voi selvitystä pyytäessään mainita ne seikat, jotka selvitystä varten on erityisesti otettava huomioon. Tuomioistuimella on mahdollisuus pyytää myös selvityksen täydentämistä taikka muuta selvitystä, jos se katsoo jo annetun selvityksen puutteelliseksi, tai jos asiaa käsiteltäessä tulee ilmi uusia seikkoja, joiden vuoksi lisäselvitys on tarpeellinen.⁷⁵ Yksilöidyllä selvityspyynnöllä tuomioistuin voi

⁷⁰ Auvinen s. 39, Aaltonen s. 132. Ks. KKO 2005:41 (Ään.) Korkein oikeus on todennut, että lapsen asumista ja tapaamisoikeutta koskeva asia liittyy läheisesti lapsen huoltoa koskevaan kysymykseen, jossa asiassa laillisen oikeusseuraamuksen aikaansaaminen vaatii viranomaisen myötävaikutusta, ja se on samalla asia, joka lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 10 §:n mukaan on ratkaistava ennen kaikkea lapsen edun mukaisesti. Kysymyksessä on siten, kuten käräjäoikeus on todennut, oikeudenkäymiskaaren 21 luvun 2 §:ssä tarkoitettu asia, jossa sovinto ei ole sallittu.

⁷¹ Auvinen s. 39, Aaltonen s. 132.

⁷² Auvinen s. 39–40.

⁷³ Selvityksen luonnetta on katsottu kuvaavan hyvin oikeuskirjallisuudessa syntynyt käsite olosuhdeselvitys. ks. Gottberg s. 99, Aaltonen s. 197.

⁷⁴ Selvitystä ei lain mukaan tarvitse hankkia, jos on ilmeistä, että se ei ole tarpeen asian ratkaisemisen kannalta.

⁷⁵ Auvinen s. 89, ks. Aaltonen s. 205–207, Savolainen s. 217, 219, 221.

varmistaa sen, että se saa sosiaalitoimelta tarvitsemansa tiedot.⁷⁶ Tuomioistuimen ohjausvelvoite on oikeuskäytännössä toteutunut heikosti.⁷⁷ Tuomioistuimen pyytämä yksilöity selvityspyyntö pääsääntöisesti edistää selvitystyön kohdentumista asian ratkaisemisen kannalta keskeisiin seikkoihin ja saattaa jouduttaa selvityksen valmistumista. Valmistelun perusteella⁷⁸ tuomarilla on lähtökohtaisesti käsitys siitä, mitkä seikat asiassa kaipaavat selvitystä. Tuomarin voi olla hyvä todeta selvityspyyntöön, että pöytäkirjaan/yhteenvetoon riidattomiksi merkityt seikkoja ei tarvitse enää kirjata uudelleen sosiaalitoimen selvitykseen ellei olosuhteissa ole tapahtunut muutoksia. Selvitettäviä asioita ei kuitenkaan ole tarpeen rajata ehdottomasti, sillä selvitystyön aikana voi tulla esiin seikkoja, joita ei ole käsitelty valmistelussa.

Selvityksessä on pyrittävä selvittämään kaikki lapsen kannalta merkitykselliset seikat.⁷⁹ Selvityksen tulisi olla tasapuolinen, puolueeton ja laadittu lapsen näkökulmasta. Sosiaalitoimen selvitys on oikeudelliselta luonteeltaan ennen muuta tiedon hankintaa ja sen välittämistä tuomioistuimen ratkaisutoimintaa varten. Sosiaalitoimen ensisijaisena tarkoituksena on tuomioistuimessa ratkaistavan asian oikeudenkäyntiaineiston täydentäminen siten, että tuomioistuin voi päätöstä harkitessaan ottaa huomioon kaikki asiaan vaikuttavat tosiseikat. Selvitys on tärkeä, mutta ei ratkaiseva osa sitä oikeudenkäyntiaineistoa, jonka perusteella tuomioistuin tekee asiassa ratkaisunsa. Aaltonen on korostanut, että vastuu asian ratkaisemisesta on tuomioistuimella eikä selvityksen tekijöillä.⁸⁰ Selvityksellä on tarkoitus saada mahdollisimman objektiivisia tietoja sellaisista seikoista ja olosuhteista, joilla voi olla merkitystä asiaa ratkaistaessa ja joita tuomioistuimen on vaikea muulla tavoin saada. Tällaista tietoa saadaan muun muassa lapsen kuulemisella, kotikäynneillä, vanhempien ja lapsen välistä vuorovaikutusta havainnoimalla, hankkimalla tietoja lapsen päiväkodista ja koulusta. Tuomarin kannalta on tärkeää, että selvityksessä erotetaan toisistaan vanhempien lausumat, ulkopuolista lähteistä saadut tiedot ilmoittaen tietolähde, työntekijän omat käsitykset ja arviot, työntekijöiden johtopäätökset ja mahdollinen suositus.⁸¹

⁷⁶ Savolainen s. 217. Lainsäätäjän tarkoituksena on ollut, että tuomioistuin selvityspyynnössään ohjaa selvitystyötä siten, että asian ratkaisemisen kannalta merkitykselliset seikat tulevat selvitettyksi. Myös Gottberg on kehottanut tuomioistuimia yksilöimään selvityspyyntönsä, jotta sosiaalitoimi tietäisi, mitä tuomioistuin haluaa selvitykseltä ja voisi sen perusteella tehdä parempia selvityksiä.

⁷⁷ Auvinen 2006 s. 157. Eduskunnan lakivaliokunta on lausunnossaan 15/2005 katsonut, että sosiaalitoimen selvitystyön ongelmat johtuvat osittain siitä, etteivät tuomioistuimet riittävästi ohjaa selvitystyötä, jolloin yksilöimätön pyyntö johtaa tarpeettoman laveisiin selvittelytoimiin. Valiokunta on painottanut sitä, että tuomioistuimen tulisi selkeämmin ohjata selvitysten laatimista yksilöimällä pyyntönsä.

⁷⁸ Aaltonen s. 204. Selvitystä ei tule pyytää kirjallisessa valmistelussa heti vastauksen saapumisen jälkeen, vaan sen jälkeen, kun asia on käsitelty valmisteluistunnossa.

⁷⁹ ks. Aaltonen s. 158. Sosiaalitoimen selvitystyötä ohjattiin pitkään käytännössä sitovaksi muodostuneella sosiaalihuollon yleiskirjeellä, jonka voimassaolo päättyi, kun sosiaalihuolto vuonna 1991 lakkautettiin. Stakes julkaisi vasta vuonna 2001 oppaan sosiaalitoimelle, josta tehtiin uusi painos 2006. Opas sisältää suosituksen huoltoselvityksen laatimisesta.

⁸⁰ Aaltonen s. 197–198.

⁸¹ Aaltonen s. 235–236.

Huoltoriidan ratkaisu edellyttää sen varmistamista, että tuomioistuimen tiedossa on kaikki lapsen edun kannalta olennainen tieto, myös vanhempien ja perheen kannalta kielteiset asiat. Tyypillisiä sellaisia ovat lasta vahingoittavat tapahtumat ja teot eli perhesalaisuudet, joista kertomista tai joita koskevaa tiedonvälitystä kartetaan. Sosiaalitoimi joutuu hankkimaan sellaistaakin tietoa, jota sillä ei ole itsellään, kuten perheenjäseniä koskevia sairauskertomuksia, rikosilmoituksia, esitutkintakertomuksia ja rikosrekistereitä sekä tietoa mahdollisista pidätyksistä tai kotihälytyksistä. Selvityksen tekijöillä on salassapitovelvollisuuden estämättä oikeus saada sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 20 §:ssä mainituilta viranomaisilta ja muilta tahoilta kaikki selvitystä varten tarvitsemansa tiedot. Velvollisia tietojen antamiseen ovat niin julkiset kuin yksityisetkin sosiaalipalveluiden tuottajat, terveydenhuollon ammattihenkilöt ja koulutuksen järjestäjät. Esimerkiksi Helsingin sosiaaliviraston perheoikeudellisten asioiden selvitystyöryhmä pyytää jokaisessa selvitystehtävässä vanhempia koskevat tiedot poliisilta. Jos tiedetään, että perheessä on tehty lastensuojelutoimenpiteitä, niitä koskevat asiakirjat tulee hankkia.⁸² Gottberg on antanut peukalosäännön kielteisten tietojen välittämisestä: selvityksen tekijän tulisi asettua päätöksentekijän asemaan ja pohtia, olisiko arvioitavana olevalla seikalla merkitystä huoltoasian ratkaisussa, jos hän itse tekisi sen. Jos vastaus on myönteinen, päätöksentekijän on saatava tieto.⁸³

Auvinen on todennut, että 1980- ja 1990-luvun alkuvuosien selvityksissä mainittua peukalosääntöä ei noudatettu. Syyksi hän on epäillyt sitä, että sosiaalihuollon yleiskirjeessä vuodelta 1983 oli ohje ainoastaan myönteisten seikkojen ilmaisemisesta. Salassapidon murtamiseen oikeuttavan nimenomaisen säännöksen puuttuessa sosiaaliviranomaiset katsoivat, että heillä oli mahdollisuus hankkia ja antaa tuomioistuimelle salassa pidettäviä tietoja vain asianomaisen henkilön suostumuksella.⁸⁴ Nykyisinkin pääsääntö edellyttää asiakkaan suostumusta.⁸⁵ Laissa on kuitenkin poikkeus salassapitoon.⁸⁶ Huoltoriidassa tietoja saadaan antaa tuomioistuimelle, jos tietojen luovuttaminen on välttämätöntä lapsen edun tai erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi. Säännös koskee sosiaalitoimen hallussa olevia tietoja. Tietojen luovuttaminen voi tapahtua asiakkaan suostumuksesta riippumatta. Mainittu säännös oikeuttaa myös poikkeamaan laissa säädetystä vaitiolovelvollisuudesta, josta taas seuraa oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 23 §:n 1 momentissa säädetyn todistamiskiellon syrjäytyminen.⁸⁷

⁸² Aaltonen s. 230.

⁸³ Gottberg s. 103, ks. Auvinen s. 107, Aaltonen s. 288, myös Markku Helin on oikeusministeriön tuomarikoulutuksessa katsonut, että tuomioistuimelle tulee antaa kaikki selvityksessä esiin tulleet seikat, joilla voi olla merkitystä asiassa.

⁸⁴ sosiaalihuollon asiakaslaki 16 §.

⁸⁵ sosiaalihuollon asiakaslaki 16 §.

⁸⁶ sosiaalihuollon asiakaslaki 18.1 §.

⁸⁷ Auvinen s. 109.

Huoltolaissa ei ole säännöksiä siitä, milloin sosiaalitoimen selvityksen tukena on tarpeen käyttää erityistä asiantuntemusta. Oikeuskirjallisuudessa on lähdetty siitä, että lapsen psykiatrinen tai psykologinen tutkiminen tulee kysymykseen vain poikkeuksellisesti ja edellyttää erityistä syytä eikä tutkimuksia tulisi koskaan pyytää yksinomaan lapsen toiveiden ja mielipiteen selvittämiseksi tai todistusaineiston hankkimiseksi. Peruskynnys harkittaessa asiantuntijalausannon tarpeellisuutta on arvio siitä, voiko asiantuntijan käyttäminen tuottaa sellaista lapsen edun arvioimiseksi välttämätöntä lisätietoa, jota ei voida saada muulla tavoin.⁸⁸

Tuomioistuimen pääkäsittelyssä otetaan huomioon olosuhdeselvityksen ohella kaikki muu merkityksellinen todistelu. Molempia vanhempia ja joskus lasta kuullaan sekä todistajina kuullaan lähisukulaisia, uusia kumppaneita, olosuhdeselvityksen tehneitä viranomaisia sekä päiväkodin ja koulun työntekijöitä.⁸⁹ Sosiaalitoimen selvitys ei ole oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa tarkoitettu asiantuntijalausunto eikä sosiaalitoimella ole asiantuntija asemaa oikeudenkäynnissä. Jos selvityksen tekijää kuullaan oikeudessa, häntä kuullaan todistajana, ei asiantuntijana.⁹⁰

4. Huoltoriidoissa esitetyt väitteet seksuaalisesta väkivallasta ja niiden selvittäminen

Huoltoriidoissa esitetään suhteellisen usein väitteitä myös lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä.⁹¹ Yleensä hyväksikäytöstä on tehty myös rikosilmoitus ja epäilyä käsitellään samanaikaisesti sekä esitutkinnassa/rikosprosessissa että huoltoriidassa. Väite saatetaan esittää myös yksinomaan huoltoriitaoikeudenkäynnissä. Aaltonen on todennut, että vaikka hyväksikäyttöä koskevat väitteet saavat huoltoriidassa eri merkityksen kuin rikosprosessissa, tuomarin on tunnettava myös hyväksikäyttöepäilyä koskevan rikostutkinnan periaatteet ja toteutustavat kyetäkseen arvioimaan väitteiden todenperäisyyttä ja niiden vaikutusta lapsen edun arvioitiin.⁹²

Laki lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä (1009/2008) on tullut voimaan 1.1.2010. Laissa säädetään siitä, miten järjestetään poliisin, syyttäjän tai tuomioistuimen pyynnöstä terveydenhuollossa tehtävä tutkimus epäillyn lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseksi ja haitan arvioimi-

⁸⁸ Aaltonen s. 216.

⁸⁹ Auvinen s. 43.

⁹⁰ Aaltonen s. 211. Aaltonen toteaa, että myös sosiaalitoimella on ammatillista asiantuntemusta, joka on voinut syntyä koulutuksen perusteella, mutta erittäin usein myös tai ainoastaan ammatillisen työkokemuksen perusteella. Sosiaalityöntekijöillä ei ole yleensä psykologista koulutusta. Sosiaalitoimen asiantuntijuus on vahvimmillaan lastensuojelun alueella. Sitä on vähemmän arvioitaessa vanhemmuutta ja lapsen etua kahden tasavahvan, huoltajaksi kykenevän vanhemman välisessä huoltoriidassa.

⁹¹ Aaltonen s. 43, Hirvelä s. 227, 230–231.

⁹² Aaltonen s. 45.

seksi. Lakia sovelletaan lapseen, joka on tutkimuksen käynnistyessä alle 16-vuotias tai, jos siihen on erityistä perustetta lapsen terveydentila ja kehitys huomioon ottaen, alle 18-vuotias.

Hyväksikäyttöä koskevan epäilyn selvittäminen on sitä vaikeampaa, mitä pienempi lapsi on kysymyksessä. Tyypillisimmin hyväksikäyttöepäily herää lapsen seksuaalisoituneiden puheiden tai käyttäytymisen perusteella. Mainitunlainen käytös saattaa olla osoitus hyväksikäytöstä, mutta syynä voi olla moni muukin seikka. Välttämättä hyväksikäyttö ei aiheuta ainakaan havaittavaa oireilua. Jos hyväksikäytöstä ei ole saatavissa lääketieteellistä tai muuta vahvaa näyttöä, tiedon hankinta perustuu pääasiassa lapsen oikeuspsykologiseen haastatteluun.⁹³ Esitutkintalain 39 a §:n mukaan haastattelun tekee joko poliisi tai poliisin virka-apupyynnön nojalla asiantuntija, yleensä yliopistoliset keskussairaalat, joihin on sitä varten perustettu erillisiä yksiköitä tai työryhmiä. Jossain määrin näitä tutkimuksia tehdään myös kasvatus- ja perheneuvoloissa.

Hyväksikäytön selvittämisen yhteydessä lapselle tehtävien psykologisten tutkimusten tarkoituksena on tiedon kerääminen lapsen kehitystasosta lapsen kertomuksen luotettavuuden arvioimiseksi; osaako lapsi kertoa luotettavasti muista kokemuksista. Psykologisten tekstien antamaa tietoa voidaan käyttää myös arvioitaessa lapsen vointia ja hoidon tarvetta, mutta ne eivät ole luotettava keino rikoksen selvittämiseksi.⁹⁴ Lapsen haastattelu rikoksen selvittämiseksi edellyttää haastattelijalta sekä kehitys- että oikeuspsykologista osaamista. Aikaisemmin tapahtuneissa hyväksikäyttötutkimusten haastatteluissa on havaittu runsaasti puutteita.⁹⁵ Haastattelut olivat muun muassa laajasti johdattelevia. Nykyään asianmukaisesti suoritetuissa haastatteluissa käytetään usein apuna valmista haastattelurunkoa. Sen keskeinen ajatus on auttaa haastattelijaa välttämään lapsen johdattelevaa esittämällä mahdollisimman avoimia kysymyksiä.⁹⁶

Pienen lapsen kertomukseen sisältyy paljon virhelähteitä, minkä vuoksi sen luotettavuutta on vaikea todeta. Sekä todistajanpsykologiassa että käytännön tuomitsemistyössä on kehitetty erilaisia kriteereitä, joita voidaan käyttää apuvälineinä ar-

⁹³ ks. Stakes on vuonna 2003 julkaissut oppaan lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittämisestä. Sen mukaan oikeuspsykologinen haastattelu tallennetaan ja yleensä haastatteluita on 1–3, vanhemmat eivät ole haastatteluhuoneessa. Taskinen 2003 s. 49. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim ja Suomen Lastenpsykiatriyhdistyksen asettama työryhmä on vuonna 2006 julkaissut lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn tutkimista koskevan Käypä hoito -suosituksen.

⁹⁴ Korkman luennolla 1.11.2012.

⁹⁵ KKO on ratkaisussaan 2007:100 todennut muun ohella, että Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ja Pirjo Ojalan lausunnoista ilmenevät puutteet vähentävät X:n yksilötutkimuksen näyttöarvoa syytettä tukevana todisteluna tässä asiassa. Yksilötutkimuksen perusteella tehdyt johtopäätökset ovat perustuneet siihen, mitä X oli haastatteluissa kertonut, sekä X:n tekemiin piirustuksiin. Haastatteluissa esitettyjen kysymysten johdattelevuus käy Korkeimman oikeuden omienkin havaintojen mukaan hyvin ilmi X:n haastatteluista tehdystä videotallenteesta, joka on katsottu myös Korkeimman oikeuden toimittamassa suullisessa käsittelyssä. Videotallenteesta ilmenee myös se, että X ei ollut juurikaan kertonut oma-aloitteisesti asioista vaan oli ainoastaan vastaillut hänelle esitettyihin kysymyksiin. X:n vastaukset olivat olleet lyhyitä ja osin epäselviä. Kysymyksiä oli jouduttu usein toistamaan.

⁹⁶ Psykologian tohtori Julia Korkman luennolla 1.11.2012.

violinissa. Lapsen ikä ja kielellinen kehitys vaikuttavat siihen voiko lapselta saada merkityksellistä tietoa tapahtumista. Kielen ja muistin kehitys liittyvät tiiviisti yhteen. Yleisesti katsotaan, ettei ihminen voi muistaa tapahtumia, jotka ovat sattuneet hänen ollessaan alle 3-vuotias.⁹⁷ Yksilölliset erot voivat kuitenkin olla suuret. Yleissääntönä pidetään kuitenkin sitä, ettei lapsi osaa myöhemminkään kertoa tapahtumista, jotka ovat sattuneet ennen kuin hän oppi puhumaan. Lasten muistikuvien ja kertomuksen luotettavuuteen vaikuttaa olennaisesti, miten nopeasti haastattelu voidaan suorittaa.⁹⁸

Huoltoriidassa ei ratkaista rikosoikeudellista syyllisyyskysymystä.⁹⁹ Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että käsiteltäessä lapsen huoltoa näyttökynnys on alhaisempi kuin rikosasiassa.¹⁰⁰ Syytteen hylkääminen ei automattisesti tarkoita, etteikö hyväksikäytöstä esitetyllä näytöllä voisi olla merkitystä huoltoriidassa. Vaikka näyttö ei ole riittänyt rikoksen toteamiseksi, on mahdollista, että se kuitenkin osoittaa sellaista vanhemman epäasiallista käyttäytymistä lasta kohtaan, jolla saattaa olla merkitystä huoltajuuden tai tapaamisoikeuden arvioinnissa.¹⁰¹

Silloin kun vanhempi pyrkii tarkoitushakuisesti vaikuttamaan asian käsittelyyn esittämällä perusteettomia hyväksikäyttövaihteita, se voi asettaa kyseenalaiseksi niitä tehneen vanhemman kyvyn toimia lapsen edun mukaisesti. Tavoitteena voi olla oikeudenkäynnin pitkittäminen, sillä huolto- ja täytäntöönpanoriidassa joudutaan yleensä odottamaan esitutkinnan ja mahdollisen rikosoikeudenkäynnin lopputulosta. Epäily seksuaalisesta hyväksikäytöstä aiheuttaa yleensä myös lapsen ja toisen vanhemman välisten tapaamisten määräämisen valvotuiksi, kunnes epäily on käsitelty ja ratkaistu.¹⁰² Perusteettomaksi osoittautuvassa epäilyssä ei kuitenkaan aina ole kysymys tahallisuudesta oikeuden väärinkäytöstä, vaan vanhempi voi olla täysin vakuuttunut hyväksikäytön tapahtumisesta.¹⁰³

Hautanen on todennut, että kun hyväksikäyttöepäily esitetään huoltoriidan yhteydessä, sen käsittely sisältää useita mahdollisia kynnyksiä ja tulkintatilanteita, joissa

⁹⁷ Aaltonen s. 47, Korkman luennolla 1.11.2012.

⁹⁸ Stakesin oppaassa suositetaan, että hyväksikäyttöä koskevat tutkimukset tehdään kahden kuukauden ja niiden perusteella annettava lausunto kolmen kuukauden kuluessa poliisin selvityspyynnöstä. Käytännössä nämä määräajat eivät useinkaan toteudu. Hallituksen esityksessä (HE 126/2008 vp. s.10) laiksi seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä tutkimuksen keston tavoitteeksi asetettiin kaksi kuukautta. Lain mukaan tutkimus on käynnistettävä ja tehtävä ilman aiheetonta viivästystä.

⁹⁹ ks. Hirvelä s. 280–281, 296–303 hyväksikäyttöepäily on vaikeasti selvitettävä ja sen syyte- ja tuomitsemiskynnys on korkea. Ks. KKO 2007:100 Isän oli epäilty syyllistyneen 5-vuotiaan poikansa törkeään seksuaaliseen hyväksikäyttöön muun muassa koskettelemalla pojan sukupuolielintä ja tyydyttämällä itseään pojan nähden. Kysymys näytön arvioinnista. KKO päätyi siihen, ettei asiassa ollut esitetty riittävää näyttöä siitä, että A olisi syyllistynyt X:n seksuaaliseen hyväksikäyttöön. ks. Hautanen s. 211–227.

¹⁰⁰ Hirvelä s. 235–236.

¹⁰¹ Aaltonen s. 48.

¹⁰² ks. Hautanen s. 220–221.

¹⁰³ Aaltonen s. 49. Aaltonen toteaa, ettei edes tuomioistuimen hyväksikäyttöepäilystä tekemät päätökset aina horjuta vanhemman näkemystä. Tällainen tilanne on lapsen kannalta erityisen vaikea, sillä se johtaa helposti yhteydenpidon rajoittamiseen lapsen ja toisen vanhemman välillä ja sitä seuraaviin toistuviin oikeudenkäynteihin.

punnitaan epäilyn aiheellisuutta. Asenteet liikkuvat kahden toisistaan poikkeavan näkökulman välillä. Toinen oli huoli lapsesta ja toinen oli esitetyn epäilyn arvostelu. Kun oltiin huolissaan lapsesta, korostettiin, että lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö vaarantaa ja murtaa vakavalla tavalla lapsen mahdollisuudet turvalliseen elämään ja tasapainoiseen kehitykseen. Mikäli hyväksikäyttö näytti todennäköiseltä tai mahdolliselta, pidettiin asian huolellista tutkimista ja lapsen suojelemista välttämättömänä. Toisaalta huoltoriidassa esitettyä hyväksikäyttöväitettä voitiin epäillä tekaistuksi tai tarkoitushakuiseksi. Samalla saatettiin korostaa, miten jo pelkkä epäily satuttaa syytöksen kohteeksi joutunutta vanhempaa ja rasittaa uhriksi osoitettua lasta. Näyttöä tulkittiin arvostelevasti ja epäilevästi.¹⁰⁴

Hautanen näki yhtäläisyyksiä hyväksikäyttö-, väkivalta- ja parisuhdeväkivaltaväitteen käsittelyssä. Pelkän epäilyn esittäminen ilman näyttöä väkivallasta ei ratkaisu huoltoriitaa. Toinen oli, että ongelmista huolimatta vanhemman ja lapsen suhteen jatkumista pidettiin tärkeänä eikä tapaamisista haluttu luopua. Tapaamiset määrättiin tyypillisesti valvotuiksi sen sijaa, että ne lopetettaisiin. Kolmanneksi arviointia yhdisti ajoittain erittäin varovainen ja ympäröivä kielenkäyttö.¹⁰⁵

Lienee selvää, ettei vanhempaa, joka on todettu syylliseksi lapsen seksuaaliseen hyväksikäyttöön, voida määrätä lapsen lähihuoltajaksi. Lapsen asuminen häntä hyväksikäyttäneen vanhemman luona muodostaisi liian suuren riskin lapsen hyvinvoinnille ja kehitykselle. Tapaamiset edes valvottuina eivät voine olla lapsen edun mukaisia.

5. Väkivallan vaikutus lapseen

Perheessä tapahtunut väkivalta vaikuttaa monin tavoin lapseen. Jo väkivallan näkeminen ja kuuleminen on omiaan vahingoittamaan lasta ja hänen perusturvallisuuden tunnettaan. Väkivallan näkeminen tai altistuminen väkivaltaiselle ilmiöille vaikuttaa lapseen jopa yhtä paljon kuin henkilökohtainen väkivaltakokemus. Sitä pidetään vakavana uhkana muun muassa lapsen perusturvallisuudelle. Tutkimusten mukaan esimerkiksi äitiin kohdistuva väkivalta voi olla jopa pelottavampaa kuin lapseen itseensä kohdistunut väkivalta, sillä siihen liittyy usein pelko äidin menettämisestä, jopa kuolemasta.¹⁰⁶

Väkivaltaa nähneillä lapsilla on todettu sekä fyysisiä että psyykkisiä oireita. Lapsen kokemukset väkivallasta heijastuvat monin tavoin hänen suhteeseensa vanhempiinsa.

¹⁰⁴ Hautanen s. 228–229. Hautanen toteaa, että paikoitellen on nähtävissä ammatillisia eroja erityisesti niin, että perheammattilaisen työssä painottuu huoli lapsesta ja tuomareiden tulkinnoissa hyväksikäyttöpäilyyn arvostelu.

¹⁰⁵ Hautanen s. 229.

¹⁰⁶ Ellonen ym. 14. Ks. Niemi-Kiesiläinen s. 184, Äitiin tai muuhun huoltajaan kohdistuva parisuhdeväkivalta vahingoittaa lapsen kehitystä vakavasti, Hautanen s. 42–43, Oranen s. 218 “äiti kato taakses, se lähestyy sua, tuntuu kauheelta vain alistua, isä lopettaisit jo, äiti ei hengitä, revin paidast, miks v*t*s et ymmärrä”(www.ensijaturvakotienliitto.fi).

Lapsen reaktiot voivat olla hyvinkin ristiriitaisia. Hän voi pelätä väkivaltaista vanhempaansa ja pyrkiä suojelemaan väkivallan kohteeksi joutuvaa, mutta toisaalta lapsi voi myös ihailla väkivaltaisesti käyttäytyvää vanhempaansa ja halveksia sitä vanhempaa, joka ei kykene pitämään puoliaan. Perheen sisäinen väkivalta nousee esiin eri tavoin huoltoriidoissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen mukaan huoltoriidoissa 32 prosentilla oli myös lastensuojelun asiakkuus. Aaltosen mukaan tämä usein tarkoittaa sitä, että muiden ongelmien ohella perheessä on myös väkivaltaa.¹⁰⁷

Osa lapsen peloista selittyi valvotuissa tapaamisissa tapaavan vanhemman aiemalla väkivaltaisuudella. Pelkäävä lapsi saattoi olla tapaamisten ajan paniikissa, itkuihin, vastusteleva tai täysin mykkä. Useimmiten pelon kohde oli isä ja isän väkivalta. Kun lapset pelkäsivät äidin väkivaltaisuutta, äidit kuvattiin vaikeasti mielenterveysongelmaisiksi. Tapaamisissa tuli ilmi myös äitien rooli isien ja lasten suhteen ylläpitäjinä: äidit joutuivat suostuttelemaan pelkääviä lapsia jäämään tapaamisiin.¹⁰⁸

Kuritusväkivallan on todettu vaikuttavan kielteisesti lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen esimerkiksi siten, ettei lapsi katso voivansa luottaa vanhempiinsa tai odottaa heiltä läheisyyttä. Kuritusväkivalta lisää lapsen riskiä alkaa käyttäytyä aggressiivisesti, epäsosiaalisesti ja muuten ongelmallisesti sekä lisää psyykkisten ongelmien riskiä. Kuritusväkivalta voi johtaa heikkoon itseluottamukseen ja itsearvostukseen ja se voi vaurioittaa lapsen käsitystä oikeasta ja väärästä. Kuritusväkivallan on esitetty vaikuttavan kielteisesti lasten kognitiiviseen ja älylliseen kehitykseen. Lämäytyksiä saaneiden lasten älykkyyssomäärä oli alhaisempi kuin niiden, joita ei ollut fyysisesti kuritettu. Kuritusväkivallan kohteena olevalla lapsella on todettu lisääntynyt riski joutua myös fyysisen pahoinpitelyn kohteeksi perheessä. Riski on todennäköisempi, jos lapsi joutuu usein kuritusväkivallan kohteeksi ja jos kurittamiseen käytetään jotain esinettä. Lapsen kuritusväkivallasta sisäistämä malli väkivallan käyttämisestä ongelmien ja riitojen ratkaisemiseen ja toisen ihmisen kontrolloimiseen saattaa seurata nuoruusikänsä ja aikuisuuteen saakka. Sen vuoksi on olemassa riski, että lapsi aikuisena ilmaisee vihaansa verbaalisesti ja fyysisesti puolisoaan ja lapsiaan kohtaan. Kokemukset voivat olla osasyynä seksuaalisen pakkovallan käyttämiseen lähisuhteissa. Lisäksi kuritusväkivallan vahingollinen vaikutus psyykkiseen terveyteen voi jatkua ahdistuksena ja masennuksena.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Aaltonen s. 42–43.

¹⁰⁸ Hautanen s. 33. Hautasen tutkimusaineisto kostuu 158 huoltoriidan oikeudenkäyntiasiakirjoista vuosilta 2001–2003. Tutkimuksen tiedollisena tavoitteena on saada kokonaiskuva siitä, miten perhesuhteissa tapahtuvaa väkivaltaa eri muodoissaan käsitellään oikeuteen menneissä huoltoriidoissa. Niissä on kirjattu asiakirjoihin väite toisen tai molempien vanhempien tekemästä fyysisestä väkivallasta, väkivallan uhasta tai lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Isien osuus väitetyn väkivallan tekijöinä on selvästi isompi kuin äitien. Äitien osuus on kuitenkin myös kohtuullisen näkyvä. Forsberg ja Pösö päätyivät artikkelissaan pohtimaan lapsen edun aikuiskeskeisyyttä ja kysyvät, palvelevatko tapaamiset joissain tapauksissa enemmän vanhemman kuin lapsen oikeutta vanhemmuussuhteen ylläpitoon. He näkivät, että vanhempi-lapsisuhteen laadun arvioinnin pitäisi olla keskeinen asia, eikä suhdetta sinänsä tulisi pitää itseisarvona. s. 33.

¹⁰⁹ STM 2010:7 s. 38, ks. Oranen s. 223–227.

Lapsen lähiympäristön suurimmat uhat liittyvät kaltoinkohteluun, jonka muotoja ovat laiminlyönti, fyysinen väkivalta ja seksuaalinen hyväksikäyttö sekä tila, jossa lapsesta huolehtiva henkilö sepittää tai aiheuttaa lapselle oireita tai sairauksia. Kaltoinkohtelun muodot eivät välttämättä esiinny erillisinä, vaan ne voivat kietoutua toisiinsa varsin monimutkaisella tavalla. Lasten kaltoinkohteluun liittyy aina myös jonkinlaista emotionaalista väkivaltaa, jota saattaa esiintyä erikseenkin, ja jonka havaitseminen on ammattitoimijoillekin usein vaikeaa. Jatkuvan emotionaalisen kaltoinkohtelun on oletettu vaikuttavan syvemmin ja pysyvämmiin lapsen käyttäytymiseen ja emotionaaliseen, sosiaaliseen, ja kognitiiviseen kehitykseen kuin muut kaltoinkohtelun muodot.¹¹⁰

6. Väkivallan huomioon ottaminen sosiaalitoimen olosuhdeselvityksessä

Sosiaalitointa on arvosteltu siitä, etteivät ne asian käsittelyssä ja ratkaisussa riittävästi osaa ottaa huomioon perheväkivallan merkitystä. Auvisen tutkimuksen mukaan kaikissa niissä tapauksissa, joissa vanhemmat olivat kirjallisessa valmistelussa tuoneet esiin lapsen kohdistuneen fyysisen väkivallan, olosuhdeselvityksessä esitettiin vanhempien käsitykset asiasta ja osaan selvityksistä oli hankittu myös muuta tietoa. Kahdessa tapauksessa sosiaalitoimi oli esittänyt todisteena lasta koskevan lääkärintilauksen. Lapsilta ei ollut suoraan kysytty väkivallasta, sen sijaan selvityksissä oli selostettu lasten psyykkistä jaksamista ja oirehdintaa.¹¹¹

Perheneuvolalausunnoista tiedot ja käsitykset parisuhdeväkivallan merkityksestä puuttuivat lähes täysin. Patologisessa riitatilanteessa ei sosiaalitoimen selvityksessä, perheneuvolalausunnossa eikä tuomioistuinratkaisussa viitattu parisuhdeväkivaltaan, mutta Auvisen mukaan lasten kokemuksille lienee silti annettu implisiittisesti merkitystä yksinhuollon hyväksyvässä ratkaisussa.¹¹² Toisessa tapauksessa sosiaalitoimi selvitti isän äitiin kohdistamaa parisuhdeväkivaltaa ja antoi sille merkitystä huoltajasopivuuden arvioinnissa. Myöskään kolmannessa esimerkkitapauksessa, jossa kumpikin vanhemmista esitti väitteitä parisuhdeväkivallasta, väkivallalle ei annettu merkitystä. Niissä tapauksissa, joissa äiti oli itse hankkinut lääkärintilauksen saamistaan vammoista, raportteja turvakotiin hakeutumisesta ja pahoinpitelytuomioista, sosiaalitoimissa ei yleensä enää hankittu lisätietoja. Isät eivät sosiaalitoimissa tai muutenkaan esittäneet lääkärintilauksia itseensä kohdistuneesta väkivallasta. Auvisen mukaan kaiken kaikkiaan sosiaalitoimen selvityksissä ja perheneuvolalausunnoissa oli

¹¹⁰ STM 2010:7 s. 35.

¹¹¹ Auvinen s. 276.

¹¹² Auvinen s. 276.

kartoitettu parisuhdeväkivallan merkitystä selvästi harvemmin kuin vanhemmat olivat siihen kirjallisesti oikeudenkäyntiaineistossa vedonneet.¹¹³

Parisuhdeväkivallan vähäinen selvittäminen ja arviointi aineistossa ei ollut kuitenkaan tarkoittanut sitä, että vanhempien olisi kaikissa tapauksissa katsottu kykenevän yhteishuoltoon. Vaikka parisuhdeväkivaltaan ei liiemmin kiinnitetty huomiota, Auvisen mukaan oli pääteltävissä, että käsitys sen kielteisestä merkityksestä kanavoitui monissa tapauksissa kuvaamalla perheen vuorovaikutussuhteiden ja vanhempien yhteistoimintakyvyn puutteita sekä painottamalla pääasiallista huolenpitoa ja lasten toivomuksia. Päätelmänä empiirisestä tutkimusaineistosta Auvinen toteaa, että yli puolessa parisuhdeväkivaltatapauksia sosiaalitoimi suositteli lasten huollon määräämistä yksin äidille. Toisaalta tapausten sisältö vaihteli ja toisessa puolessa tapauksia ehdotettiin yksinhuoltoa isälle tai eri tavoin muunneltuja yhteishuollon malleja. Parisuhdeväkivalta jäi tapaamisoikeudenkin selvittelyssä näkymättömäksi ja vaille välitöntä arviointia. Muuhun argumentointiin liittyvänä sille kuitenkin jossain määrin annettiin merkitystä. Sen sijaan lapsiin kohdistuneen väkivallan selvittäminen ja arviointi ei selvityksen perusteella ollut vastaavalla tavalla ongelmallista kuin parisuhdeväkivallan.¹¹⁴

Hautasen tutkimuksen mukaan oli kohtuullisen tavallista, että sosiaalityöntekijät jättivät kuvaukset väkivallasta selvityksen ulkopuolelle. Kun väkivallasta kirjoitettiin, se tehtiin usein epätarkasti, kiertoilmauksilla ja kannanottoja välttämällä. Hautasen mukaan väkivaltaväitteet eivät läheskään aina tulleet esiin sosiaalitoimen selvityksissä ja sosiaalityöntekijöiden väkivaltaa koskevan kannan näkyminen oli vielä vähäisempää.¹¹⁵ Väkivaltaväitteiden arvioinnissa ja tulkinnessa toisen vanhemman kertomus ei yksin vakuuttanut sosiaalityöntekijöitä. Arviointi perustui usein siihen oliko väkivallasta tietoa muilta viranomaisilta. Arvioinneissa käytettiin paljon sosiaalityöntekijöiden omia havaintoja vanhemmista ja lapsista. Arvioitiin vanhempien ja lasten vuorovaikutusta. Lapsista tehtyjen havaintojen lisäksi päätelmissä näkyivät lasten kertomukset väkivallasta ja peloista. Näiden seikkojen lisäksi arviointiin vaikutti vanhempien käytös heidän kohdatessaan sosiaalityöntekijät.¹¹⁶

¹¹³ Auvinen s. 277.

¹¹⁴ Auvinen s. 280.

¹¹⁵ Hautanen s. 202–207. Hautanen epäilee varovaisen kirjoitustavan syyksi sosiaalitoimen saamia ohjeita, joissa todetaan, että sosiaalitoimen rooli on tarjota lähinnä havaintoja ja tosiseikkoja, ja pitkälle meneviä tulkintoja ja johtopäätöksiä vanhempien ja lasten käyttäytymisestä ja puheista on syytä välttää. Tapoihin kirjoittaa väkivallasta vaikuttaa myös aikaisemman ohjeistuksen mukainen vaatimus keskittyä selvityksessä myönteisiin seikkoihin. Varovaisuus saattaa johtaa kiertoilmaisuihin ja väkivallan hyvin hienovaraiseen käsittelyyn. Se johtaa myös joidenkin selvitysten kohdalla siihen, että tietoa väkivallasta tarjotaan läpi selvityksen, mutta yhteenvedossa väkivalta katoaa ja annettu suositus perustellaan muilla asioilla.

¹¹⁶ Hautanen s. 206. Hautanen toteaa, että on syytä olla kriittinen havainnoimalla saadun väkivallatiedon suhteen. Perhesuhteissa tapahtuva väkivalta on luonteeltaan usein yksityisyyden piiriin jäävä ilmiö, joka ei useinkaan näy käytöksessä ulospäin, varsinkaan lyhyissä viranomaiskohtauksissa. Moni vanhempi ymmärtää, että selvityksessä on yritettävä antaa hyvä vaikutelma itsestään.

7. Väkivallan huomioon ottaminen tuomioistuimen ratkaisussa

Myös tuomioistuinta on kritisoitu siitä, etteivät ne asian käsittelyssä ja ratkaisuissa riittävästi osaa ottaa huomioon perheväkivallan merkitystä. Tuomioistuimissa on melko yleisesti ollut vallalla käsitys, jonka mukaan puolison toiseen puolisoon kohdistama väkivalta ei vaikuta vanhemmuuteen eikä sen vuoksi myöskään lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettaviin ratkaisuihin.¹¹⁷ Tätä tukevat Auvisen tutkimustulokset, joiden mukaan 1990-luvun loppupuolella olosuhdeselvityksissä, perheneuvolalausunnoissa ja huolto- ja tapaamisoikeusratkaisuissa parisuhdeväkivallasta esitettyihin väitteisiin kiinnitettiin vain vähän huomiota. Lapsen kokemusta vanhempien välisestä väkivallasta ei osattu arvioida ja ottaa huomioon päätöksenteossa. Oli melko yleistä, ettei tuomioistuin ratkaisussaan lainkaan ottanut kantaa asiassa esitettyyn väkivaltaväitteeseen.¹¹⁸

Hautasen tutkimuksen¹¹⁹ mukaan huoltoriitojen lopputulosten analysoinnin perusteella perhesuhteissa tapahtuvalla väkivallalla oli joissakin tapauksissa vaikutusta tuomareiden päätöksentekoon. Vaikutus ei kuitenkaan ollut näyttänyt vahvalta tai järjestelmälliseltä, vaan niissä oli ollut paljon vaihtelua.¹²⁰ Noin puolessa niistä tapauksista, joissa oli esitetty väitteitä fyysisestä väkivallasta, oli otettu jonkinlainen kannanotto väkivaltaan. Hautasen mukaan oli siis tavallista, että tuomioistuimet eivät ilmaisseet omaa näkemystään väkivaltaväitteistä.¹²¹ Tuomareiden päätösten perusteluissa oli varsin tavallista, että väkivaltaan ei otettu mitään kantaa tai se tehtiin epäsuorasti. Kun arvioitiin väkivaltaväitteiden paikkansapitävyyttä, väkivallasta edellytettiin muutakin näyttöä kuin toisen vanhemman kertomus. Väkivalta ei välttämättä vaikuttanut perusteluissa tuomarin päätökseen, vaikka sen oli kuvattu olleen vakavaa ja/tai toistuvaa. Näkyvimmin argumentoitiin parisuhdeväkivallan merkitystä vastaan. Väkivallasta esitetty näyttö oli yhteydessä väkivaltakannanottojen määrään perusteluissa. Väkivaltanäyttö ei kuitenkaan taannut kannanottoa väkivaltaan, koska monessa näyttöä sisältävässä tapauksessa tuomioistuimen johtopäätökset väkivaltaväitteistä eivät tulleet näkyviksi.¹²² Hautasen tutkimuksen mukaan hovioikeudet ottivat väkivaltaan selvästi harvemmin kantaa kuin käräjäoikeudet. Käräjäoikeuden ratkaisussa väkivaltakannanotto oli yli puolessa perusteluteksteistä, kun taas hovioikeuksien kannanotto oli alle kolmasosassa.¹²³

¹¹⁷ Aaltonen s. 44. Tutkimuksissa on todettu, että vanhemmat itsekin usein aliarvioivat lasten kokemusta väkivallasta.

¹¹⁸ Aaltonen s. 43, Auvinen s. 274–181, ks. s. Hautanen 30–33.

¹¹⁹ Hautanen s. 56. Hautasen tutkimusaineisto koostui 158 huoltoriidasta vuosilta 2001–2003.

¹²⁰ Hautanen s. 111.

¹²¹ Hautanen s. 120.

¹²² Hautanen s. 122.

¹²³ Hautanen s. 123.

Myös Auvinen on tehnyt tutkimuksessaan havainnon, että parisuhdeväkivalta oli esitettyihin väitteisiin nähden melko näkymätön teema selvitystyössä ja vielä jonkin verran näkymättömämpi tuomioistuinratkaisuisa. Tämä selittyi osittain parisuhdeväkivallan selvittämistä koskeneilla yleisillä ongelmilla, joissa vastakkain olivat vanhempien erilaiset näkemykset tapahtuneesta ilman ulkopuolisia todistajia. Toisin kuin Hautanen, Auvinen on todennut, että uudemmassa vuosien 2002–2003 hovioikeusaineistossa parisuhdeväkivaltaa selvitettiin ja selostettiin avoimemmin kuin alkuperäisessä tutkimusaineistossa 1990-luvun loppuvuosilta. Uudemman hovioikeusaineiston perusteella oli saanut sen käsityksen, että perheväkivalta tapauksissa esitettiin aikaisempaa enemmän todistelua. Toisaalta myös virallisselvityksissä kiinnitettiin entistä yksityiskohtaisemmin huomiota parisuhdeväkivallan merkitykseen.¹²⁴

Hautasen tutkimuksen mukaan väkivaltaväitteiden arviointi huoltoriidan perusteluissa tapahtui erilaisin perustein ja käyttäen vaihtelevia kirjoitustapoja. Päätösten perusteluista on tunnistettavissa kolme väkivaltadiskurssia. Näkyvimmäksi oli noussut käsitys väkivallasta vuorovaikutuksena, riitana ja vaikean parisuhteen ilmentymänä. Tutkimuksessa tämä oli nimetty vuorovaikutusdiskurssiksi. Riskidiskurssiksi on nimetty ne sananvalinnat ja puhutavat, joissa väkivaltaa arvioitiin sen kautta, aiheuttiko se riskejä tai turvallisuuden vaarantumista. Kolmas päätösten perusteluista tunnistettava väkivaltadiskurssi oli kasvatusdiskurssi, jonka kautta lapsiin kohdistuva väkivalta ymmärrettiin kasvatuskeinoksi.¹²⁵

Arvioinnin kuvaamisen tarkkuus vaihteli, samoin ilmaistun johtopäätöksen selkeys. Toiseksi esille oli noussut, että viranomaisten tai muiden ammattilaisten tarjoamalla kirjallisella väkivaltatiedolla oli suuri merkitys. Väkivaltaväitteiden määrittäminen todeksi ilman asiakirjanäyttöä ei ollut tavallista.¹²⁶ Hautanen toteaa, että oli suhteellisen tavallista, ettei väkivalta vaikuttanut huoltoriidan lopputulokseen, vaikka väitteet olisi todettu tosiksi vähintään osaksi. Hautanen piti huomattavana myös sitä, että väkivallan kieltäminen näkyi aineistossa paitsi useammin niin myös selkeämmin kuin väkivallan painoarvon myöntäminen. Kun väkivallan sanottiin vaikuttavan, asia ilmaistiin epäsuorasti. Sen sijaan, kun väkivallan vaikutus evättiin, käytettiin selvästi harvemmin epäsuoraa kieltä.¹²⁷ Huoltoriitojen lopputulosten analyysi osoitti, että oikeusprosessissa esitetyt väkivaltaväitteet eivät sinänsä yhdenmukaistaneet tuomareiden päätöksiä. Yksinhuoltoja, yhteishuoltoja, lasten asumista ja tavallisia tapaamisia määrättiin myös sellaisille vanhemmille, joiden esitettiin käyttäytyneen väkivaltaisesti joko parisuhteessa tai lapsia kohtaan. Niin oli käynyt myös tapauksissa, joissa vanhemmalla oli taustallaan väkivalta- tai lähestymiskielto tuomio.¹²⁸

¹²⁴ Auvinen s. 285. Aaltonen s. 43. Aaltonen toteaa, että Auvisen tutkimat vuosien 2002 ja 2003 hovioikeusratkaisut antoivat viitteitä siitä, että väkivallasta esitettyjen väitteiden arviointi olisi saanut lisää painoarvoa tuomioistuinratkaisuisa.

¹²⁵ Hautanen s. 7.

¹²⁶ Hautanen s. 132.

¹²⁷ Hautanen s. 133.

¹²⁸ Hautanen s. 6.

Hautanen on todennut, että hänen tutkimustuloksensa tukevat Auvisen päätelmää parisuhdeväkivallan käsittelyn ongelmallisuudesta, mutta hän ei nähnyt lapsiinakaan kohdistuneen väkivallan arvioinnin olevan selkeää, toimivaa tai yhdenmukaista. Hautasen aineistossa väitteet lapsiin kohdistuneesta väkivallasta jätettiin arvioimatta tuomioistuinten perusteluissa suunnilleen yhtä usein kuin väitteet parisuhdeväkivallasta.¹²⁹ Tuomareiden ja sosiaalityöntekijöiden tavoissa käsitellä mahdollista väkivaltaa oli Hautasen mukaan paljon yhtäläisyyksiä. Molempien ammattiryhmien väkivaltaa koskeva kielenkäyttö oli usein epäsuoraa, ympäröivää ja silottelevaa. Molemmat tahot nojasivat useimmiten muilta viranomaisilta tai ammattiauttajilta saatuun näyttöön väkivallasta silloin, kun ne päätyivät pitämään väkivaltaväitteitä totena. Väkivallalle annettu painoarvo vaihteli niin tuomioistuimissa kuin selvityksissä.¹³⁰ Hautasen yleisvaikutelmaksi oli jäänyt, että tehtyjen arvioiden ja johtopäätösten sanavalinnat olivat lapsen seksuaalisen hyväksikäytön suhteen vielä hienovaraisempia ja avoimempia kuin mitä ne olivat väkivallan osalta. Puhe hyväksikäytöstä oli huomattavan usein epävarmuuksilla, mahdollisuuksilla ja todennäköisyyksillä argumentoimista.¹³¹ Huoltoriidan viranomaisten tapa käsitellä väkivaltaväitteitä suhteessa lain painottamaan lapsen etuun näyttää Hautasen mukaan asiakirja-aineiston perusteella varsin epäjärjestelmälliseltä. Väkivaltaa ei kirjattu systemaattisesti asiakirjoihin eikä sitä arvioitu ja tulkittu yhdenmukaisesti ja ennakoitavasti. Tilanne lapsen seksuaalisen hyväksikäytön suhteen oli samansuuntainen.

Hautasen mukaan hänen tutkimuksensa tuki kansainvälisessä tutkimuksessa esiin tuotua havaintoa väkivallan ongelmallisesta käsittelystä huolto- ja tapaamiskäytäntöjen viranomaistoiminnassa. Väkivalta ja lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö lähtökohtaisesti kyseenalaistavat lainsäädännön ja käytäntöjen keskeiset periaatteet vanhempien sovinnollisuudesta ja molempien vanhempien vanhemmuuden jatkumisesta yhtäläisenä erosta huolimatta. Ongelmat väkivallan käsittelyssä voi asettaa myös hyvinvointivaltioiliseen kontekstiin. Suomalainen hyvinvointivaltio ei ole ottanut selkeästi vastuuta väkivallasta, mikä näkyy myös siinä, miten huoltoriidoissa saatetaan vähätellä ja sivuuttaa lapsiperheissä tapahtuvaa väkivaltaa.¹³²

8. Lopuksi

Olen toiminut vuosina 2005–2010 kärjätuomarina Helsingin kärjäoikeuden 1 osastolla, jolla käsitellään muun ohella lapsen huolto- ja tapaamisriitoja. Tunnistan ne väkivaltaväitteiden käsittelyä koskevat monet ongelmat olosuhdeselvityksessä ja ratkaisuun kirjoittamisessa, joita Auvinen ja Hautanen ovat tuoneet esiin tutkimuksissaan.

¹²⁹ Hautanen s. 174.

¹³⁰ Hautanen s. 201.

¹³¹ Hautanen s. 229. Hautanen toteaa, että osassa tapauksia tuomarit kuitenkin kertovat, että parisuhdeväkivalta tai lapsiin kohdistuva väkivalta vaikuttavat heidän päätöksentekoonsa.

¹³² Hautanen s. 7.

Huoltoriidat poikkeavat muista tuomioistuimissa käsiteltävistä riita-asioista. Niihin sisältyy lähes poikkeuksetta voimakkaita tunteita. Vanhempien välit saattavat olla erittäin tulehtuneet ja riitaan sekoittuu usein vanhempien parisuhteen aikana tapahtuneita asioita sekä parisuhteen päättymisen syitä. Vanhempien tulehtuneet välit saattavat aiheuttaa sen, että pääasiaksi pyritään nostamaan vanhempien tasapuolinen oikeus lapseen eikä suinkaan lapsen oikeutta vanhempiinsa. Huoltoriita saattaa olla myös keino kontrolloida toista vanhempaa. Vanhemman saattaa olla vaikea ymmärtää, että huoltoriita ratkaistaan yksinomaan lapsen edun kannalta eikä esimerkiksi parisuhteen päättymisen syillä ole pääsääntöisesti merkitystä. Toisaalta vanhemmat saattavat vielä tuomioistuimessakin tuomarin ja avustajien myötävaikutuksella päästä sopimukseen riidasta. Oikeusministeriö on tiedotteessaan 20.5.2013 todennut, että käräjäoikeuksista saadut kokemukset lasten huoltoriitojen uudenlaisesta asiantuntija-avusteisesta sovittelusta ovat erinomaiset. Sovittelussa, jossa tuomarin apuna toimii psykologi tai sosiaalityöntekijä, sovintoon päästiin valtaosassa juttuja. Myös riidan ratkaisu nopeutui oikeudenkäyntiin verrattuna. Kokeilua seurattiin Helsingin, Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan käräjäoikeuksissa vuosina 2011–2012. Kokeilu on edelleen käynnissä.

Kuten jo alussa totesin, väkivaltaväitteet eivät ole harvinaisia huoltoriidoissa. Niiden käsittely on haasteellista. Suurimman ongelman muodostavat ne tapaukset, joissa väitteen tueksi ei esitetä muuta näyttöä, kuin vanhempien ristiriitaiset kertomukset, samoin kuin ne tapaukset, joissa perheväkivalta yritetään pitää piilossa. Kokemukseni perusteella olen samaa mieltä kuin Aaltonen siitä, että vanhemmat saattavat toisinaan esittää perusteettomia väitteitä sekä väkivallasta että hyväksikäytöstä saadakseen huoltoriidan lopputuloksen kääntymään haluamaansa suuntaan tai katkaistakseen lapsen oikeuden tavata toista vanhempaansa. Toisaalta on myös tapauksia, joissa tapahtunutta perheväkivaltaa ei uskalleta tuoda lainkaan esille tai siitä esitetään vain epämääräisiä vihjauksia. Tuomarin pitää kyetä arvioimaan ovatko esitetyt väkivaltaväitteet todellisia, liioiteltuja vai keksittyjä, ja onko perheessä väkivaltaa, vaikka varsinaista väitettä ei esitetäkään. Hänen on kyettävä myös ennustamaan se, jatkaako väkivaltaan syyllistynyt käytöstään eronkin jälkeen, onko luottamus joka tapauksessa pysyvästi kadonnut vai voiko tilanne muuttua niin, että vanhemmat kykenevät riidoista huolimatta yhteistyöhön tulevaisuudessa. Jos vanhemmat, joiden parisuhteessa on ollut väkivaltaa haluavat, että asia ratkaistaan heidän sopimallaan tavalla, voiko tuomioistuin luottaa siihen, että kysymys ei ole esimerkiksi painostuksesta ja vahvistaa sopimuksen vai pitäisikö sen lapsen edun vastaisena kieltäytyä ottamasta vanhempien sopimaa järjestelyä ratkaisukseen.

Huoltoriidoissa ei ole valmiita ratkaisuja. Jokainen ratkaisu tehdään kokonaisharkinnan perusteella punniten asiassa esitettyjä seikkoja. Hyvä ratkaisu edellyttää kokenutta ja ammattitaitoista tuomaria. Auvisen ja Hautasen tutkimusten tulokset osoittivat, että niin tuomioistuimilla kuin sosiaaliviranomaisillakin on paljon parannettavaa toiminnassaan. Tutkimusten perusteella näyttäisi siltä, että viranomaisilta puuttuu ajantasaisista tiedoista perheväkivallasta, sen riskitekijöistä ja vaikutuksesta lapseen. Puutteellinen tieto saattaisi olla myös yksi syy varovaisille kannanotoille. Perhe-

väkivaltaväitteiden käsitteleminen ja ratkaiseminen lapsen edun mukaisesti näyttäisi edellyttävän niitä käsitteleviltä tuomareilta kokemuksen ja ammattitaidon lisäksi jatkuvaa koulutusta.

Lähteet

Kirjallisuus ja virallislähteet

- Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta (HE 224/1982 vp.)
- Hallituksen esitys lainsäädännöksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanon uudistamisesta (HE 96/1995 vp.)
- Hallituksen esitys Eduskunnalle sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista sekä sosiaalihuoltolain muuttamisesta ja eräksi niihin liittyviksi laeiksi (HE 137/1999 vp.)
- Hallituksen esitys Eduskunnalle lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämisestä (HE 126/2008 vp.)
- Aaltonen, Anna-Kaisa:* Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki 2009.
- Aarnio, Aulis:* Lapsilainsäädännön taustaa. Teoksessa Mattila, Heikki (toim.): Lapsioikeuden pääpiirteet. Jyväskylä 1984.
- Auvinen Maija:* Huoltoriidat tuomioistuimissa: Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asian tuntijana. Helsinki 2006.
- Gottberg Eva:* Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano. Turku 1997.
- Ellonen Noora, Kivivuori Janne, Kääriäinen Juha:* Lapset ja nuoret väkivallan uhreina. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 64/2007, Oikeuspoliittisen tutkimuskeskuksen tutkimustiedonantoja 80.
- Hakalehto-Wainio, Sivianna:* Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Defensor Legis 4/2011 s. 510–525.
- Hautanen, Teija:* Väkivalta ja huoltoriidat. Tampere 2010.
- Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke 2007. Lapsen huolto, tapaamisoikeus ja elatus.
- Heiskanen, Markku – Piispa, Minna:* Usko, toivo, hakkaus. Kyselytutkimus miesten naisille tekemästä väkivallasta. Tilastokeskus ja Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Helsinki 1998.
- Hirvelä, Päivi:* Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa. Vantaa 2006.
- Hokkanen, Tiina:* Äitinä ja isänä eron jälkeen. Yhteistyövanhemmuus arjen kokemuksena. Jyväskylä 2005.
- Humppi, Sanna-Mari – Ellonen, Noora:* Lapsiin kohdistuva väkivalta ja hyväksikäyttö. Tapauksen tunnistaminen, rikosprosessi ja viranomaisten yhteistyö. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia.40/2010.
- Kaitue, Sanna – Noponen, Tanja – Släen, Anne:* Yleistä, muttei yksityistä- Oikeudelliset keinot parisuhdeväkivallasta selviytymiseen. Helsinki 2007.
- Korkman, Julia:* How (not) to interview children: Interviews with young children in sexual abuse investigations in Finland. Åbo Akademi University 2006.
- Kotanen, Riikka:* Näkymättömästä näkökulmaksi- Parisuhdeväkivallan uhrin ja oikeudellisen sääntelyn muutos Suomessa 2013.
- Kurki-Suonio, Kirsti:* Äidin hoivasta yhteishuoltoon – lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulokset. Helsinki 1999.
- Mahkonen, Sami:* Parisuhde ja vanhemmuus. Jyväskylä 1998.
- Melander, Ilmari:* Lapsen huollosta yksityisoikeudellinen tutkimus. Vammala 1939.
- Niemi-Kiesiläinen, Johanna:* Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta. Juva 2004.

- Nieminen, Liisa:* Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. Lakimies 4/2004 s. 591–621.
- Oranen, Mikko:* Lapsi ja perheväkivalta. Teoksessa Söderholm Annlis, Kivitie-Kallio, Satu (toim.) Lapsen kaltoinkohtelu. Duodecim. 2. painos Helsinki 2012.
- Paavilainen, Eija – Pösö Tarja:* Lapset, perhe ja väkivaltatyö. Porvoo 2003.
- Salmi, Venla – Lehti, Martti – Sirén, Reino – Kivivuori, Janne – Aaltonen, Mikko:* Perheväkivalta Suomessa, Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Verkkokatsauksia 12/2009.
- Sariola, Heikki :* Kuritusväkivaltaa koskevat asenteet ja lapsiin kohdistuvan väkivallan kehitystrendejä Suomessa, Lastensuojelun Keskusliiton Taloustutkimuksella teettämän kyselyn tulokset. Helsinki 2012.
- Savolainen, Matti:* Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Helsinki 1984.
- Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:7, Älä lyö lasta! Kansallinen lapsiin kohdistuvan kuritusväkivallan vähentämisen toimintaohjelma 2010–2015.
- Valjakka, Eeva:* Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa Litmala, Marjukka (toim.) Lapsen asema erossa. Helsinki 2002.
- Valkama, Elisa – Litmala, Marjukka:* Lapsen huoltoriidat käräjäoikeuksissa . Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu 2006:224. Helsinki 2006.

Oikeuskäytäntö

Korkeimman oikeuden ratkaisut

- KKO 1993:151
- KKO 1996:151
- KKO 2001:110
- KKO 2002:13
- KKO 2003:7
- KKO 2004:129
- KKO 2005:41
- KKO 2007:71
- KKO 2008:93
- KKO 2009:40
- KKO 2010:18
- KKO 2010:16
- KKO 2012:95